

Meditsiinitopograafia Tartu linna kohta aastast 1631¹

Kaarina Rein

Teesid: Artikkel käsitleb 17. sajandi meditsiiniteadlase Johannes Raicuse töid, keskendudes tema Tartus valminud tööle *Disputatio physico-medica votiva eiç iéπωα surgenti jam Dorpati novo collegio regio*, mille üle väitles Tartu gümnaasiumis tulevane *Academia Gustaviana* teoloogiatudeng Petrus Turdinus. Vaadeldes seda disputatsiooni eesistuja ja väitleja muude tööde taustal, ilmneb, et kõnealuse kirjutise autor on kindlalt arstiteadlane Johannes Raicus. Tema käsitlus Tartu linnast ja Paracelsuse ideede edasiarendamine on üsna omapärane. *Disputatio physico-medica votiva ...* eristub nii *Academia Gustaviana* aegsetest Tartut käsitlevatest teostest kui ka tollastest arsti- ja loodusteaduslikest töödest, olles sel moel omaladseks nähtuseks Tartu 17. sajandist pärinevate teadustööde seas.

Märksõnad: esimene meditsiiniline ja loodusteaduslik teadustöö Tartu kohta, Johannes Raicus, rootsiaegse Tartu gümnaasiumi rajamisest ja tegevusest, uuemad meditsiiniideed Tartus 17. sajandil

Sissejuhatus

Käesoleva artikli eesmärk on käsitleda Tartu gümnaasiumis 1631. aastal kaitsitud disputatsiooni *Disputatio physico-medica votiva eiç iéπωα surgenti jam Dorpati novo collegio regio* (Loodusteaduslik-meditsiiniline votiivdisputatsioon pühenduseks Tartus juba kerkivale uuele kuninglikule kolleegiumile). Väitekirja eesistujaks oli arstiteadlane Johannes Raicus (u 1580–1632), kellest pidi saada tulevase Tartu ülikooli esimene meditsiiniprofessor. Disputatsiooni üle väitles 1631. aasta 26. märtsil Petrus Turdinus (1609–1653), kes oli Uppsala ülikoolis olnud teoloogiatudeng, ning jätkas õpinguid usuteaduse alal hiljem ka Tartu ülikoolis. Töö on trükitud Riias Gerhard Schröderi trükikojas.

Artiklis käsitletakse *Disputatio physico-medica votiva...* valmimist mõjutanud tegureid ning disputatsiooni vaadeldakse nii Johannes Raicuse kui ka Petrus Turdinuse teiste tööde taustal, selgitamaks muuhulgas vaatluse all

oleva töö autorluse küsimust. Eesmärk on uurida, kuivõrd annab see töö teavet Tartu linna kohta, milline oli antud disputatsiooni tähendus omas ajas ning kas see lisab midagi senistele teadmistele 17. sajandi Tartust. Tööd vaadeldakse ka muude *Academia Gustaviana* aegsete meditsiini- ja loodusteaduslike tööde taustal. Muudes käsitlustes on Raicuse-Turdinuse töö *Disputatio physico-medica votiva...* puhul korduvalt väidetud, nagu oleks seal püütud käsitleda Eesti rahvameditsiini ning antud artikkel püüab vaagida ka selle väite tõesust.

Hüpoteesina olgu üles seatud väide, et antud töö on erandlik mõlema – nii meediku kui ka teoloogi – muu loominguga võrreldes ning eristub selgelt ka muudest *Academia Gustaviana* aegsetest Tartu meditsiinilistest ja loodusteaduslikest töödest.

Varem on meditsiiniteadlase Johannes Raicuse elu ja tegevust kõige põhjalikumalt käsitlenud Sten Lindroth (Lindroth 1943 ja 1989), J. Raicuse Rootsisis valminud kõige väljapaistvama töö kohta on ilmunud ka eraldi artikkel (Wiman 1996). Tema Tartu perioodi on puudutanud mitmed autorid, kes on käsitlenud *Academia Gustaviana* aegset arstiteaduskonda, tuntumatest vaatlustest võiks ära tuua Herbert Normanni (Normann 1926), S. G. Magilnitski (Magilnitski 1967) ja Viktor Kalnini (Kalnin 1982) artiklid.

Petrus Turdinuse elukäigust on kirjutatud eelkõige tema karjääri ja luuletegevusega seonduvalt, kõige põhjalikuma ülevaate antud isiku kohta leiab Martin Klökeri teosest (Klöker 2005).

Humanistlikust haridusest ja gümnaasiumitest 16. ja 17. sajandil

Kuna Johannes Raicuse tegevus Eesti alal on seotud vahetult enne Tartu ülikooli asutamist rajatud gümnaasiumiga, siis siinkohal mõni sõna ka tollase gümnaasiumi institutsiooni ja seal õpetatava kohta.

Õppeasutus, mida nimetati gümnaasiumiks, omandas Euroopas olulise koha 16. ja 17. sajandil. Humanismi mõjul omandas neis keskse tähtsuse vanade keelte, klassikalise kirjanduse, poeetika ja retoorika õpetamine (Inno 1972: 178). Koos uue lähenemisega antiigipärandile rajati renessansiajal ka uus haridussüsteem, mis avas pääsu ladina-, kreeka- ja heebreakeelsete tekstide maailma: avastati uusi töid, tõlgiti kreekakeelseid tekste ladina keelde ja imiteeriti antiikautoreid (Ulčínaitė 2003: 208).

15. sajandi Itaalias peeti lugu kreeka päritoluga antiikaegsetest ladinakeelsetest sõnadest hariduse valdkonnas, nagu *academia, gymnasium, lyceum, mu-*

seum, *palaestra* ja *schola*, kasutades neid piiranguteta ning kaunistavas tähenduses omaenda vastavate asutuste nimetustes (Ludwig 2009: 907–908). Protestantlikel aladel nimetati ülikooli nii ametlikus kui ka eraviisilises kõnepruugis 16.–18. sajandi jooksul peaaegu eranditult sõnaga *academia* (Ludwig 2009: 911). Mõistet *gymnasium* ei kasutatud 17. sajandil enam ülikooli kohta, vaid ülikooliks ettevalmistava kõrgema õppeasutuse kohta. Vahemõistena gümnaasiumi ja akadeemiaks kutsutud ülikooli vahel kujunes veel *gymnasium academicum* (Ludwig 2009: 913).

Gümnaasiumi prototüübiks peetakse õppeasutust, mille Philipp Melanchtoni ideede järgija Johannes Sturm oli avanud Saksamaal Strassburgis 1538. aastal. See oli kõrgemat tüüpi 8klassiline, hiljem 10klassiline ladinakool, mis oma eeskujuga mõjutas kogu Skandinaavia ja Baltimaade koolielu (Andresen 1997: 102). Pearõhk oli seal vanade keelte triviumil (grammatika, retoorika, dialektika). Kvadrivium (geomeetria, aritmeetika, astronoomia, muusika) oli esitatud nõrgalt ja filosoofia väga puudulikult. J. Sturmi gümnaasium leidis palju imiteerimist ja levis laialt, millele aitas kaasa ka J. Sturmi sõprus Philipp Melanchthoniga (Inno 1972: 178).

Saksamaa humanistidel, sealhulgas Johannes Reuchlinil (1455–1522) ja Philipp Melanchtonil (1497–1560), on kõige suuremad teened humanistliku haridussüsteemi juurutamisel Euroopa koolides. J. Reuchlin sidus humanistliku hariduse ladina, kreeka ja heebrea keele tundmisega, mis võimaldas juurdepääsu antiikautorite ja Piibli originaaltekstidele. Ph. Melanchtoni arvates pidi ideaalses humanistis olema kätketud *eloquentia* (kõneosavus) ja *eruditio* (haritus) – ta uskus nimelt, et korralik keeleline ja kirjanduslik tagapõhi on vajalik, süüvimaks filosoofiasse ja teoloogiasse (Ulčínaitė 2003: 209). Oma koht pidi peale klassikaliste keelte olema ka ajalool, matemaatikal ja füüsikal (Petti 1998: 93). Ph. Melanchtoni põlvkond oli huvitatud pigem retoorikast kui loogikast, pigem eetikast kui metafüüsikast, pigem vabadest kunstidest kui tunnetusteooriast. Kirjutatud sõna oli Ph. Melanchtoni haridussüsteemi nurgakivi (Krēsliņš 1994: 112). Võib märkida, et Rootsi kuningriigis vallati ladina keelt kõnekeelena õpetlaste hulgas arvatavasti paremini kui paljudes teistes Lääne-Euroopa riikides (Helander 1994: 41).

Rootsi kuningriigis juurutati 1620. aastail vahepealne aste katedraalikoolide ja ülikoolide vahel (Merisalo 1994: 54), sellal rajati esimesed gümnaasiumid Västeråsis (1623), Strängnäsisis (1626) ja Linköpingis (1627), 1630. aastal järgnesid Turu ja Tartu gümnaasium. Need õppeasutused olidki eelnevalt mainitud *gymnasium academicum*id ning nende õppekavadesse võeti näiteks teoloogia, õigusteaduse ja isegi arstiteaduse kursusi. Õppetöö üks vorme akadeemilises gümnaasiumis oli dispuut (Andresen 1997: 102). Akadeemiliste gümnaa-

siumite väljaarendamine viis mitmel juhul gümnaasiumist ülikooli asutamiseni (Inno 1972: 179) ning akadeemiliste gümnaasiumite hulka kuulus ka 1630. aastal tööd alustanud Tartu gümnaasium (Blumfeldt 1959: 250).

Johannes Raicuse osast Tartu gümnaasiumi rajamisel

1629. aastal määras Gustav II Adolf Liivimaa, Ingerimaa ja Karjala kindralkuberneriks oma endise õpetaja ja kasvataja Johan Skytte – ühe oma aja harituma rootslase. J. Skytte residentsiks määrati geograafiliselt sobiv Tartu (EKA 1989: 112). Gustav II Adolf usaldas väga oma endist õpetajat ning saatis teda diplomaatilistele missioonidele ja pidas temaga nõu kultuuripoliitika küsimustes (Lindroth 1976: 37). Muude ülesannete seas pidi J. Skytte asutama gümnaasiumi ja varustama selle võimekate õpetajatega (Piirimäe 1982: 39–40). Koht, kus gümnaasium pidi asuma, ei olnud kindlaks määratud, kuid see, et gümnaasium rajatakse Tartusse, oli ülimalt tõenäoline, sest linn oli määratud residentsiks nii kindralkubernerile kui ka õukonnakohtule (Liljedahl 1933: 395).

8. veebruaril 1630, kolmandal päeval pärast Tallinnasse jõudmist, kirjutas J. Skytte Uppsala ülikooli meditsiiniprofessorile Johannes Raicusele ja kutsus teda organiseerima Tartu gümnaasiumi rajamist. Kirjas mainis J. Skytte, et sel teemal on ta J. Raicusega juba Uppsalas palju rääkinud ning palub tal võimalikult kiiresti Tartusse tulla, selleks et gümnaasiumi saaks avada tema nõu ja abiga ning et ta tooks endaga õppejõududeks kaasa haritud ja töökaid mehi (Vasar 1932: 1–2).

24. mail 1630 leiame J. Raicuse juba Tallinnast. Suvi kulus organiseerimistöödeks ja õpetajate otsimiseks (Vasar 1932: XXI). 1. septembril 1630 nimetas J. Skytte J. Raicuse Tartu gümnaasiumi esimeseks rektoriks, kelle ülesandeks oli muuhulgas pidada omal alal loenguid ja disputatsioone (Vasar 1932: 4–5).

12. septembril 1630. aastal saatis J. Skytte kuningas Gustav II Adolfile plakati Tartu gümnaasiumi asutamise kohta, mille lootis avada niipea, kui professorid on kohale jõudnud (Vasar 1932: 6). 20. septembril 1630 määras J. Skytte ametisse teoloogia ja kreeka keele professori Georgius Manceliuse (Piirimäe 1982: 40), kelle eesistumisel väitles Tartu gümnaasiumis 26. augustil 1631. aastal Karjalast pärit Henricus Boismannus töö *Disputatio theologica de Sacrosancta scriptura in novo collegio regio Dorpati proposita* (Tartu uues kuninglikus kolleegiumis välja kuulutatud teoloogiline disputatsioon Ülipühast kirjast) üle.² See on teine kahest dispuudist, mis lisaks Raicuse-Turdinuse tööle *Disputatio physico-medica votiva ...* on meieni jõudnud Tartu gümnaasiumist.

13. oktoobril 1630. aastal avati Tartu gümnaasium pidulikult endise jesuiitide kooli hoones, 1631. aasta sügisel lisandus eelastmena triviaalkool (EKA 1989: 112). Suurem osa õppejõude, kellega *Academia Gustaviana* 1632. aastal alustas, saabusid Tartusse juba gümnaasiumi päevil (Piirimäe 1982: 60). Ehkki ka Johannes Raicuse tegevust Tartus seostatakse sageli ka *Academia Gustaviana* arstiteaduskonnaga, jõudis nimetatud meditsiiniteadlane siiski tegutseda vaid Tartu gümnaasiumis ning tema sealset staatust võiks määratleda pigem kui loodusteaduste õpetaja ametikohta.

J. Raicuse ja P. Turdinuse töö *Disputatio physico-medica votiva...* kaitsmise kuupäevaks on märgitud 26. märts aastal 1631, ning töö alguses on pühendus ja pöördumine Gustav II Adolffi poole. Kuna 1631. aastal esitas Johan Skytte kuningale palve muuta Tartu Gümnaasium ülikooliks (Vasar 1932: 29), siis on võimalik, et disputatsioon oli siinkohal tõenduseks gümnaasiumi teadustööde kõrge tasemest ning ühtlasi tutvustas valitsejale ka Tartut J. Raicuse tegevusala s.o meditsiini vaatevinklist. Kuna Johannes Raicus oli ühtlasi Tartu gümnaasiumi rektor ja talle oli määratud esimese meditsiiniprofessori koht *Academia Gustavianas*, ning gümnaasiumi muutmine ülikooliks oli igati tema huvides, võib oletada, et Johannes Raicuse disputatsiooni üks eesmärke oli mõjutada Rootsi kuningat alla kirjutama Tartu ülikooli asutamiskirjule. See-ga võis sel tööil olla mõningane mõju Tartu gümnaasiumi kujunemisel ülikooliks.

Paracelsuse ideed arstiteaduse alal

Böömimaalase Johannes Raicuse nimi on seotud mitme Euroopa riigi meditsiiniajaloo-ga. Paracelsuse ideede pooldajana olevat ta saavutanud ülesaksa-maalise kuulsuse (Tering 1992: 432). Eriti kõrgelt on hinnatud tema tegevust Rootsis, kus teda on nimetatud Rootsi meditsiiniajaloo kõige väljapaistvamaks paratselsistik (Lindroth 1989: 388). Paracelsuse filosoofia levikul Tartus etendas teatud osa ka J. Skytte, kes sügavalt huvitus loodusemüstilistest kontseptsioonidest, sealhulgas Hermese filosoofiast (Ruutsoo & Luik 1982: 183). Nähtavasti oli see ka üks põhjusi, miks Tartu gümnaasiumi asutamisse kaasati just selliste huvidega teadlane nagu Johannes Raicus.

Aega, mil J. Raicus elas ja tegutses, võib pidada meditsiinis murranguliseks. Kuni 16. sajandini olid Hippokrates³ ja Galenos⁴ arstiteaduses vaieldamatud autoriteedid (Broberg 2008: 114). Antiikaegsetest teadlastest toetus tollane meditsiin lisaks veel Aristotelesele ning hilisemast ajast araabia meditsiinile, mis antiikaja autorite õpetust edasi oli arendanud. Anatoomia ja füsioloogia

gia uurimist ning eksperimente ei peetud olulisteks, sest eeldati, et autoriteetid on kõik vajaliku juba kirja pannud.

Ajajärku 16. sajandi esimesest veerandist kuni 17. sajandi esimese pooleni nimetatakse meditsiini- ja keemiaajaloos jatrokeemia ajajärguks, mille algatajaks loetakse saksa arsti ja alkeemikut Paracelsust e Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheimi (1493–1541). Vähe on teadlasi, kel on olnud nii palju vaimustunud pooldajaid, kuid ka vihaseid vaenlasi (Metsapa 1931: 89) – tuntumatest võib saada ülevaate H. Metsapa artiklist (Metsapa 1931: 166–167). Paracelsus oli keemial põhineva farmakoloogia ja ravi algataja ning 16. sajandi kõige originaalsem mõtleja meditsiini vallas (Garrison 1960: 204).

Paracelsuse haridusest on vähe teada, tema üsna algeline ladina keel võis osutada gümnaasiumihariduse puudulikkusele. Ta õppis erinevates Euroopa ülikoolides, aga kindlasti ei jõudnud ta meditsiinidoktori kraadini (Grell 1998: 247).

Paracelsus hülgas suurema osa senistest autoriteetidest meditsiini vallas, toetudes neist vaid Hippokratesele ning propageeris ühtlasi vaatlusi ja katseid arstiteaduses. Tollases meditsiinis seisid meditsiin ja kirurgia veel teineteisest lahus, kuid Paracelsus toonitas nende ühtsust. Seda, et arsti sõnu peavad saatma ka teod, põhjendas Paracelsus Kristuse tegevusega – kui Kristus rääkis ja õpetas, kaasnesid tema sõnadega alati teod. Niisamuti peaks see olema ka arstiteaduse alal (Paracelsus 1958: 70–71).

Ratsionaalne arst peab Paracelsuse sõnul tundma nii universumi kui ka inimese ülesehitust – ta peab olema anatoom, füsioloog ja astronoom. Neid teadusi peab mõistma, ning seda kõike ei saa õppida vaid raamatuist, vaid tuleb omandada kunsti vahendusel. Haigustel eristas ta viit nähtamatut põhjust: 1) astraalsed mõjud (*ens astrorum*); 2) mürgiste ainete ladestumine (*ens veneni*); 3) füsioloogiliste funktsioonide häiritus (*ens naturale*); 4) psüühilised põhjused (*ens spirituale*); 5) religioossed põhjused (*ens Dei*) (Hartmann 1973: 144).

Kommenteerides teist põhjust – mürgiste ainete ladestumist –, millega Paracelsuse põhimõtete järgija Johannes Raicus tegeles kõige enam, võiks mainida, et Paracelsuse silmis oli kõht alkeemiku laboratoorium, mis eristab väärtuslikku mürgisest, moonstab väärtusliku lihaks ja vereks ning praagib välja mürgise (Löther 1967: 77). Siinkohal arendas Paracelsus välja õpetuse *tartarusest* ja sellega seotud haigustest.⁵ Nimelt kui kasulik assimileeritakse organismis, siis kahjulik peaks eemaldatama seedimis- ja hingamiselundite kaudu. Kui need eluprotsessid pole tasakaalus või nendega tegelevad elundid on korrast ära, koguneb kehamahladesse, eeskätt verre, sooladega küllastatud limaollus – *tartarus* (Metsapa 1931: 164).

Paracelsus lähtus põhimõttest ravida sarnast sarnasega, raskesti ravitava-
te *tartaruse* haiguste puhul kasutas ta näiteks leeliseid, viinakivipreparaate
(viinakivi on ladina keeles *tartarus*) ning elavhõbeda- ja antimoni-preparaate
(Paracelsus 1982: XXXVI), tarvitades seega ravis väga mürgiseid aineid.

Paracelsus uuris ka haiguste geograafilisi erinevusi ja on kirja pannud mõtte,
et arst peab dieedi määramisel lähtuma vastava maa loomusest, kommetest ja
iseärasustest (Paracelsus 1958: 89). Paracelsuse pooldajad tegelesid mineraal-
veeallikate tervistava toime uurimisega ning püüdsid kindlaks määrata sellis-
te allikate koostises olevaid aineid, avardades seniste vesilahuste analüüsi
võimalusi (Debus 1977: 110). Põhielementidena nägi Paracelsus väävlit, elav-
hõbedat ja soola (*mercurius, sulphur, sal*). Nendest elementidest koosnesid
tema arvates nii makrokosmos (maailm) kui ka mikrokosmos (inimene). Hai-
gusedki on tingitud nende kolme elemendi valitsemisest. Näiteks kui sool kehas
koaguleerub nii nagu viinakivi veinis, siis muutuvad kehamahlad paksemaks
ning tekivad konkremendid, sealhulgas põie- ja neerukivid (Rothschuh 1978:
269).

(Al)keemia eesmärk polnud Paracelsuse sõnul mitte valmistada kulda või
hõbedat, vaid ravimeid haiguste vastu (Paracelsus 1998: 69). Paracelsuse teost
Paragranum, kus ta ründab oma aja arste ning toonitab (al)keemia osatäht-
sust meditsiinis, on võimalik lugeda ka eesti keeles (Paracelsus 1998: 64–87).

Paracelsust on nimetatud oma valdkonna Lutheriks (*Luther medicorum*).
Tema enda kommentaar antud küsimuses kõlas järgmiselt: kuidas peaks ta
olema kõigest Luther, kui tema tegevusväli on kaugelt laiem, sest see kätkeb
endas ju meditsiini, filosoofiat, astronoomiat ja alkeemiat (Paracelsus 1982:
517).

Daniel Sennert ning paratselsistide ja galenistide kompromiss

Paracelsuse meditsiinialsed tööd 16. sajandil tekitasid sügava lõhe keemial
põhineva ravi pooldajate ja Galenose (s.o traditsioonilise dogmadel põhineva
ravi) pooldajate hulgas (Schott & Zinguer 1998: 222). Samas oli ka neid, kes
püüdsid leida kahe lähenemise vahel kompromissi. *Academia Gustaviana* aeg-
setes meditsiinilistes ja loodusteaduslikes töödes on üks tsiteeritumaid auto-
reid Wittenbergi meditsiiniprofessor Daniel Sennert (1572–1637), kes oli just
sellise eklektilise suuna esindaja.

D. Sennert püüdis tõestada, et arstiteaduses on iga võimalik teaduslik suh-
tumine ühendatav kõigi teistega, selline mõtteviis ilmneb ka tema 1619. aas-

tal ilmunud raamatu *De chymicorum cum Aristotelicis et Galenicis dissensu* (Keemikute vastuolust Aristotelese ja Galenose pooldajatega) pealkirjast (Wollgast 1988: 85).

D. Sennert oli 1602. aastast kuni surmani (1637) Wittenbergi ülikooli meditsiiniprofessor, samas ülikoolis oli ta omandanud ka magistrikraadi (1597) ja doktorikraadi (1601) ning oli üks mõjukamaid autoriteete oma valdkonnas. Tema mahukas teos *Institutionum medicinae libri V* (V raamatut meditsiini institutsioonidest), mille esmatrükk ilmus 1611. aastal Wittenbergis, sai lühendatud vormis üheks kõige sagedamini väljaantavaks meditsiinialaseks teoseks kogu sajandi vältel (Debus 1977: 191). Selles raamatus viitab Sennert meditsiini varasemale jaotusele teoreetilisteks ja praktilisteks osadeks, ent peab kõige sobivamaks viiest jaotust: füsioloogia, patoloogia, semiootika, hügieeniteadus ja terapeutiline (Mikkeli 1999: 38).

D. Sennert tõi esimesena meditsiinistuudiumisse keemia ja soovitas arstidel selles vallas eksperimenteerida, uurimistulemusi keemia vallas pidas ta arstiteadusele erakordselt oluliseks (Wollgast 1988: 439). Ehkki teda mõjutas ilmselgelt Paracelsuse pooldajate idee keemial põhinevast meditsiinist, oli ta siiski kaugel sellest, et hüljata antiikse meditsiini põhiseisukohti. Paracelsuse vaadete kõige tõsisem puudus oli tema arvates kehamahlade teooria (humaalpatoloogia) eitamine (Debus 1977: 192). Paracelsus nägi põhielementidena väävlit, elavhõbedat ja soola, ent D. Sennerti arvates koosnesid need omakorda neljast elemendist: maast, õhust, veest ja tulest (Kallinen 1995: 128).

D. Sennert soovitas arstidel olla Paracelsuse töödega ettevaatlik, sest neis esineb ohtlikku maagiat (Debus 1977: 195). Väidetavalt uskus ta nõidusesse ja lepingusse kuradiga (Garrison 1960: 287). Wittenbergis heideti D. Sennertile korduvalt ette hereesiat meditsiini vallas (Wollgast 1988: 439).

D. Sennert jagas ravimid soojendavateks, jahutavateks, niisutavateks ja kuivatavateks ning nende omaduste põhjal veel omakorda järkudeks. Ravis pooldas ta vastanditega ravimist, näiteks põletikulist elundit tuleks selle põhimõtte kohaselt jahutada (Rothschuh 1978: 205–206), olles antud küsimuses Galenose pooldaja.

Haigustest käsitles D. Sennert kolmekümneaastase sõja ajal (1618–1648) epideemiaks paisunud skorbuuti ja düsenteeriat (Garrison 1960: 271) ning oli esimesi arste, kes kirjeldas sarlakeid (Garrison 1960: 307). Lisaks juba mainitud teostele võib nimetada veel tema sulest ilmunud *De febribus libri IV* (VI raamatut palavikest, 1619), *De scorbuto tractatus* (Traktaat skorbuudist, 1624) ja *Practicae medicinae libri VI* (VI praktilise meditsiini raamatut, 1628). Tema *Opera omnia* (Kogutud teosed) anti 17. sajandi jooksul korduvalt välja (Eckart 2005: 1320).

D. Sennert andis esimese uue formuleeringu antiiksele aatomiteooriale, leides, et materia koosneb nelja elemendi ja nende lihtsamate segude aatomitest. Selle teooriaga ühendas D. Sennert ka Aristotelese ja Demokritose õpetusi (Wollgast 1988: 439–440).

Seoses Johannes Raicusega väärrib Daniel Sennerti nimi kindlasti äratoomist, sest ta oli Wittenbergi ülikoolis J. Raicuse õppejõud ning D. Sennerti eesistumisel on J. Raicus 1608. aastal ka väidelnud disputatsiooni *Quaestiones medicae controversae quinque, pro disputatione nona propositae* (Vastuolulised meditsiiniküsimused, mis on esitatud üheksandaks disputatsiooniks) üle. Oma *praeceptoriks* (õpetajaks) on J. Raicus ise nimetanud Sennertit oma 1621. aastal avaldatud teoses *Tractatus de podagra medico-kimikus* (Meditšiinilis-keemiline traktaat podagrast).

Johannes Raicuse õpingud

Johannes Raicus sündis Böömimaal Schlackenwaldes (tänapäeva Karlovy Varyst edelas), maagikaevanduspiirkonnas, tõenäoliselt 1580. aastate algul (Lindroth 1943: 327). Tema isa töötas kaevanduses ja oli arvatavasti esimene, kes tutvustas pojale keemiat ja Paracelsuse õpetust – nii on J. Raicus ise kirja pannud oma teoses *Tractatus de podagra* (Raicus 1621).

Kirjalikes dokumentides näeb J. Raicuse nime esimest korda 1603. aasta 24. oktoobril, kui prorektor Ernst Hettenbach kirjutab Johannes Raicuse sisse Wittenbergi ülikooli matriklisse. Mainitud E. Hettenbach oli ühtlasi ka Wittenbergi ülikooli meditsiiniprofessor. Teine arstiteaduskonna professor J. Raicuse õpingute ajal selles ülikoolis oli eelnevalt mainitud Daniel Sennert. See-ga võib väita, et õpingute ajal Wittenbergis puutus J. Raicus kindlasti kokku meditsiiniga, mis kaldus kõrvale traditsioonilisest (s.o Hippokratesele, Aristotelesele ja Galenosele tuginevast), väärtustas uusi suundi ning oli mõjutatud Paracelsuse õpetusest (Lindroth 1943: 327). J. Raicus on teoses *De Phthisi ex Tartaro* väitnud, et see oli eelkõige E. Hettenbach, kes õhutus teda tegelema nii araabia, keemial põhineva kui ka galeenilise meditsiiniga (Raicus & Bååk: 1628).

Ei ole teada, kas J. Raicus peale Wittenbergi ülikooli ka mõnes teises õppeasutuses õppis. Wittenbergi ülikoolist pärineb kaks tööd, mille üle ta seal on väidelnud, ühe puhul oli eesistujaks D. Sennert, teise puhul E. Hettenbach.

Esimese töö, disputatsiooni *Quaestiones medicae controversae quinque, pro disputatione nona propositae* (Vastuolulised meditsiiniküsimused, mis on esitatud üheksandaks disputatsiooniks) üle väitles J. Raicus 1608. aastal. Töö on pühendatud eelkõige keisri nõunikule Fridericus Scheuenstuel zu Waingingile,

kelle alluvuses oli kolm kaevanduslinna – Schlackenwalde, Schönfeld ja Lauterbach – ning ka Schlackenwalde linnaisadele. Dispuut koosneb viiest teesist, millele puhul on põhjalikult vaetud poolt- ja vastuargumente. Need puudutavad näiteks *oxymeli* (äädikmee) kasutamist palavike ja pleuritiidi ravis ning aadrilaskmist nende tõbede spetsiifiliste vormide puhul. Viimane on autori sõnul vajalik pahaloomuliste kehamahlade puhastamiseks.

Teine tees algab tsitaadiga Ovidiuse *Fasti* 1. raamatust (värss 225) – *Laudamus veteres, sed nostris utimur annis* (Kiidame vanu aegu, kuid elame oma ajas) ning see idee kehtib disputatsiooni autori arvates ka meditsiinis.

Teose kolmas tees on pühendatud keemilistele ravimitele ning küsimus kõlab: kas need on vägivaldsed ja ohtlikud? Kolmanda teesi all esitatakse ülistuskõne keemilistele ravimitele, mille aines väidetakse olevat sama, mis muudelgi ravimitel. Keemilised ravimid on autori arvates koguni tulutoovamad, enamikku neist valmistatakse väga aeglasel tulel. Kõiki ravimeid ei valmistata piirituse baasil, aga neid, mille puhul see on nii, ei tule seepärast põlata. Töös *Quaestiones medicae controversae* ... on tsiteeritud peaaesjalikult antiikaja ning varakeskaja arste – Hippokratet, Galenost, Oreibasios, ⁶ Alexandros Tralleisest ⁷ ja Aetiost, ⁸ toetunud on ka araabia meditsiinile ja Julius Caesar Scaligerile ⁹ (Sennert & Raicus 1608).

Teine J. Raicuse osalusega töö Wittenbergist pärineb aastast 1615. Selle aasta 8. detsembril väitlesid Michael Klobius ja Johannes Raicus Ernst Hettenbachi presideerimisel halvatus üle. Oma hilisemas teoses *Tractatus de podagra* ... väidab J. Raicus, et mainitud töö eest omandas ta meditsiinilitsentsiaadi kraadi. *Theses Medicae de Paralyysi* (Meditsiinialased teesid halvatuses) on jaotatud kahe väitleja vahel.

Wittenbergist pärit Michael Klobius on disputeerinud 1.–37. teesi üle ning tõbe, s.o halvatus, on ta defineerinud kreeklaste, ladinlaste ja araablaste seisukohast lähtuvalt. Ka saksakeelne nimetus on ära toodud. Autoritest on toetunud Hippokratesele, Aretaiosesele, ¹⁰ Galenosele, Celsusele, ¹¹ Avicennale ¹² ja Jean Fernel'ile. ¹³

M. Klobius toob välja, milliseid kehaosi võib halvatus tabada. Ta defineerib paralüüsi esmajoones kui närvide liikumise, edasi aga puutemele nõrgenemist. Haiguse põhjusena on J. Ferneli tsiteerides nimetatud väga limaseid, pakse ja sitkeid kehamahlu, kui paksem sapp vahelduvate palavike kaudu selgroogu ja närvide alguskohtadesse on voolanud ja neid ummistab. Edasi on kirjeldatud halvatusesümptomeid ja selle tõvega kaasnevaid nähtusi.

Johannes Raicus jätkas 38.–83. teesiga ning tema teemaks oli halvatuses ravi. Ta alustas pähe turgatanud Hippokratese tsitaatidega: “mis on kinni löödud, seda tuleb soojendada” ja “soojus on närvide sõber”. Niisiis järeldas ta, et halvatuses puhul tuleb haiget hoida mõõdukalt soojas ja valgusküllases paigas,

olgu soojus ja valgus siis loomulik või tingitud heledalt küdevast koldest või lõhnataimede suitsutamisest. Räägitakse ka toidust, joogist, unest, liikumisest, aadrilaskmisest ja klistiirist. Eriti põhjalikult on juttu mitmesugustest ravimitest, sealhulgas teriakist ja mitridaatist koos *aqua vitaega*. Soovitatakse ka kuuma vanni ja sauna ning viina ja erinevate taimedega hõõrumist. Tsiteerimisel toetub J. Raicus kõige enam araabia autoritele Avicennale ja Rhazesele¹⁴ (Hettenbachius & Klobius & Raicus 1615).

Johannes Raicuse tegevus Põhja-Saksamaal ja Preisimaal

Pärast seda, kui J. Raicus oli omandanud õiguse praktiseerida arstina, alustas ta ilmselt kohe karjääri Põhja-Saksamaal. 1615. aastal oli ta tegev Pommeris, muuhulgas välikirurgina. Ilmselt viibis ta mõnda aega ka Poolas. 1620. aastal töötas Raicus arstina Marienburgis Ida-Preisimaal. Peagi kolis ta Königsbergi ning 1621. aastal sai temast Königsbergi toomkooli rektor (Lindroth 1943: 327–328).

Aastaist 1620–1621 pärineb J. Raicuse sulest kaks meditsiinialast teost – 1620. aastal kirjutatud disputatsioon katku kohta *Von der Pestilenz ex flagello Dei* (Jumala piitsast põhjustatud katkust), mis trükiti Elbingis ja käsitles sel ajal meditsiinis kõige populaarsemat teemat. Paracelsuse õpetuse kohaselt käsitleb Raicus muhkkatku jumala karistusena, mida levitavad surmainglid, kes lasevad inimkehadesse arseenikuga mürgitatud nooli (Lindroth 1989: 388).

Aasta hiljem avaldas Raicus teose *Tractatus de podagra medico-kimikus* (Meditsiinilis-keemiline traktaat podagra kohta). Seegi on Paracelsuse õpetusel põhinev tekst, kus J. Raicus käsitleb podagrat *tartaruse* teooriast lähtuvalt.

Tractatus de podagra medico-kimikus on pühendatud Brandenburgi marsalile Georg Wilhelmile. Muuhulgas võib antud tööst leida fakte J. Raicuse enda eluloost. Autor pöördub oma teose algul lugeja poole selgitamaks, et pole vaja imestada, et käsitleb podagrat hermeetilisest (keemilisest) meditsiinist lähtuvalt, sest on vale on keemiat meditsiinist lahutada.

Edasi asub J. Raicus selgitama sõna keemia päritolu. Ehkki tema selgitus pole tänapäeva seisukohtadest lähtudes veenev ega paikapidav, on see siiski huvitav ja originaalne. Nimelt leiab J. Raicus, et sõnadel “keemia” ja “akadeemia” on üks isa – müütiline Foiniikia prints Kadmos. Herodotose kohaselt tõi Kadmos Kreekasse foiniikia tähestiku. Kadmost on J. Raicuse sõnul samastatud ka Hermes Trismegistosega.¹⁵

Traktaadi jätkudes kirjutab J. Raicus sellest, et loodus koosneb kolmest elemendist – soolast, väävlisest ja elavhõbedast. Neist räägitakse Hermes Trismegistose (e Kadmose) keemiaalases traktaadis ning J. Raicus usub, et need võeti semiitide juures omaks juba esiisa Aabrahami ajal. Siinkohal toob ta tõenduseks mitmeid vana testamendi kirjakohti. Paracelsuse nime mainimist, kelle vaadetele J. Raicus eelkõige toetub, on teoses enamasti pigem välditud, palju on aga tsiteeritud Hippokratest ja tema teostest on otsitud ideid, mis toetaksid Paracelsuse seisukohti. Hippokrates pidas meditsiinis printsiipideks sooja, külma, niisket ja kuiva, millest lähtuvalt esitab ta ka neli elementi. Hermeetikud esitavad antud teemaga seonduvalt elemente maad, õhku, vett ja tuld. Siinkohal toob J. Raicus vastava näite Vergiliuse *Aeneise* 6. laulust (värss 730–731), nimetades Vergiliust vanima filosoofia järgijaks.

Paracelsusest on siiski juttu traktaadi algul ning samuti tema järgijatest Petrus Severinusest¹⁶ (1540–1602), Martinus Rulandusest¹⁷ (1532–1602) ja nende meetoditest podagra ravimisel. Teose teesides jõuab Johannes Raicus käsitleda teose kirjutamise eesmärki, haiguse olemust, põhjusi, sümptome, liike ja ravi. Traktaadi lõpuosas on toodud hulk retsepte käsitlemise all oleva tõve leevendamiseks, sealhulgas on ära toodud erinevad teised haigused, mis võivad podagra kaasneda. Podagra on J. Raicuse sõnul *tartarusest* tekitatud jalaliigeste haigus, mis on valulik, perioodiline ja soolast põhjustatud. Traktaadist võib lugeda, et igasugune soolast tingitud haigus on *tartaruse* haigus.

Hippokratest on teoses tsiteeritud läbivalt, kõige enam teost *Õhust, veest, ja elupaikadest* – haiguste ja nende põhjuste mõjutajatena on ära toodud ka taevakehad ning aastaajad. Autoritest on toetutud ka Galenose ja Avicenna seisukohtadele. Kui J. Raicuse teostes on Aristoteles üldiselt harva tsiteerimist leidnud, siis traktaadis podagrast mainitakse tedagi. Haigusjuhtumite näiteid on toodud ka vanast testamendist – Iiobi, Jeremia ja Moosese 5. raamatust. Ka kirikuisa Augustinust on tsiteeritud. Luuletajatest paistab J. Raicuse lemmik olevat Vergilius.

Lisaks kommentaaridele toidu, jookide ja vürtside, vannidele on teose lõpuosas arvukalt retsepte podagra leevendamiseks. Rõhutatakse, et kõhulahtisus on podagrahaigetele tervislik. Seespidiselt tarvitataivate ravimite komponendid on näiteks suhkur, valge vein, ingver, upsujuur, meesiirup ja teriakk. Autor annab nõu kasutada välispidiselt vanne, mineraalvetes kumblemist, õlised ja salve, soovitades muuhulgas vanni, kuhu on lisatud antimoni, väävlit, vitrioli, harilikku soola ja suhkrut. Mineraalvetest tõstab ta esile Karlsbadi soolaga rikastatud (Raicus 1621).

Johannes Raicuse tegevus Rootsis

1626. aastal vallutasid rootslased Preisimaa. Ilmselt köitis J. Raicuse tegevus vähehaaval riigikantsler Axel Oxenstierna tähelepanu. Oma hilisemates kirjades nimetab J. Raicus A. Oxenstiernat oma soosijaks ja metseeniks. Kindlasti oli seegi riigikantsleri initsiatiiv, et J. Raicus nimetati Uppsala ülikooli meditsiiniprofessoriks. See pidi juhtuma juba 1627. aasta varasuvel (Lindroth 1943: 328).

Ilmselt olid Uppsala tingimused meditsiini vallas tegutsemiseks Saksamaa omadega võrreldes väga kasinad. J. Raicus on kurtnud ravimite ja meditsiini-instrumentide puudumise üle sealses ülikoolis. 1629. aastal jõudis J. Raicus Uppsala ülikoolis ka rektoriametis olla. Järgmisel aastal kutsuti teda kui endist gümnaasiumirektorit Tartusse samale ametikohale (Lindroth 1943: 329).

Aastatest 1628–1629 pärineb J. Raicuselt kolm Uppsalas trükitud disputatsiooni. Kõigist J. Raicuse töödest on vaieldamatult enim tähelepanu pälvinud disputatsioon tiisikusest *De phthisi ex tartaro* (Tartarusest põhjustatud tiisikusest), mis on ka rootsi keelde tõlgitud¹⁸ ja mida on peetud antud autori kõige väljapaistvamaks tööks (Lindroth 1943: 337). J. Raicus oli esimene isik Rootsis, kes käsitles tuberkuloosi ning eelmainitud väitekirj oli ka esimene Rootsis kirjutatud disputatsioon, mis käsitles meditsiinilist ainet (Wiman 1996: 1445–1446).

Disputatsiooni *De phthisi ex tartaro* üle väitles 26. aprillil 1628. aastal meditsiinitudeng Olavus Johannis Bääk, kes järgmisel aastal, kui J. Raicus oli Uppsala ülikooli rektor, osales tema auks ülistuse (*carmen panegyricum*) koostamisel.¹⁹ Töö *De phthisi ex tartaro* on pühendatud Uppsala ülikooli kantslerile Johan Skytttele. Disputatsiooni sissejuhatuses ütleb J. Raicus, et ta hindab galeenilist meditsiini, kuid järgib oma töös pigem hermeetilist (keemilist). Oma sõltumatust rõhutab Raicus Aristotelese tsitaadiga “Platon on mulle armas, Sokrates on mulle armas, kuid kõige armsam on tõde”.

Seda, et J. Raicus valis väitekirja teemaks just tiisikuse, põhjendab ta ise väitega, et see haigus on sel maal peaaegu endeemiline ning lisaks pole ükski arst seda haigust veel korralikult käsitlenud ega lahti seletanud. Töö on jagatud 26 teesiks, mis käsitlevad definitsiooni, jaotusi, päritolu, põhjusi, diagnoosimist, prognoosi, dieeti, kliimat, profülaktikat ja ravi.

J. Raicuse kohaselt peeti varem tiisikuseks igasugust kõhnumist. Paracelsele toetudes soovib ta nüüd seda mõistet piiritleda vaid kopsudega ja kahe eristatava vormiga: mineraalidest põhjustatud tiisikusega ja mikrokosmose kaosest tuleva tiisikusega. Tiisikus võib olla kuiv või niiske, mineraalidest põhjustatud, astraalne, pärilik või *tartarusest* põhjustatud.

Tartarusest põhjustatud tiisikus on J. Raicuse sõnul piinav, krooniline, ägedaloomuline haigus, samas on selliseks arenguks vaja seda soodustavat tähte ja planeetide konfiguratsiooni, eriti Saturni ja kuu vahel. Geograafiline asend pakub veelgi enam võimalusi haiguse levikuks. Seeläbi saavutatakse ühendus makrokosmose vahel universumis ja mikrokosmose vahel inimeses.

J. Raicus ütleb, et Paracelsuse hüpoteesiks on sisemine kaos kopsude mikrokosmoses, mida mürgitab *tartarus* ja mis areneb tiisikuseks. Sellele ideele leiab J. Raicus tuge ka Hippokratese kirjutistest. Tiisikuse substants on kopsude parenhüüm, mida antud haiguse puhul hävitavad mineraalide vahel toimuvad keemilised protsessid. Tiisikuse *tartarus* on sool (*sal vitriolatum*). *Tartaruse* aines koguneb ja täidab kopsude veresooneid ja õhuteed, mille tagajärjeks on mädapaised, haavandid, verejooksud ja kaltsinatsioon.

Haiguse sümptomeid ja diagnostikat on väga põhjalikult käsitletud, ent siin ei ole erinevusi traditsioonilises meditsiinis rakendatavast (Wiman 1996: 1446). Sümptomitele ja diagnostikale järgneb hulk ettekirjutusi profülaktika ja teraapia osas. J. Raicus ei näe vastuolu Galenose ja Paracelsuse lähenemise vahel, ehkki üks nõuab ravimist vastandiga, teine sarnasega. Lahtistid ja aadri-laskmine ei sobi tema arvates astraalsetele haigustele nagu seda on tiisikus.

Paracelsuse seisukoha järgi tuleks tiisikuse korral loobuda rasvasest, teravast ja kibedast toidust ning veinist. J. Raicus on pikalt arutlenud piimajoomise kasulikkuse üle selle haiguse puhul ning toonud ära erinevate autorite seisukohad. Tiisikushaigetele on J. Raicuse sõnul kasulik tuviliha, odraõlu, hommikused jalutuskäigud, kahjulikud on aga vannid, vihastamine, armusuh-
ted.

Välja pakutud ravi hulgas tuuakse ära näiteks sooja saunas maorasva määrimine rinnale seitsme päeva jooksul. Selle tulemusena tõrjutakse kopsuhaavandid välja naha välispinnale justkui tuberkliid. Sõna *tuberculum* (tuberkul, köbruke) on siin Rootsi trükisõnas esimest korda mainitud meditsiinilises tähenduses ühenduses tiisikusega (Wiman 1996: 1446).

Disputatsioon *De phthisi ex tartaro* on tsiteeritud Hippokratesest, Galenost, Hermes Trismegistost, Aristotelest, Theophrastost,²⁰ Vergiliust, Pliniust,²¹ Avicennat ja muid araabia autoreid, Paracelsust, Pietro Andrea Mattioli, ²² Martin Rulandi, Andreas Libaviust,²³ Daniel Sennertit, Tycho Brahet,²⁴ Thomas Erastust²⁵ ning mitmeid J. Raicuse kaasaegseid meedikuid. Samuti on toodud näiteid kaasaegsetest juhtumitest Euroopas ja lähiajaloost. Kõige enam on toetunud Hippokratesele ja Paracelsusele.

Disputatsiooni lõpuosas on ära toodud retseptid, mis järgivad pigem galeenilist kui keemilist meditsiini, põhinedes peamiselt taimeravil. Mineraalidest on retseptides kõige enam mainitud väävlit ja selle ühendeid. J. Raicus soovib ka kullapreparaate ja viinakivi elavhõbedat (*mercurius tartari*).

Tööle *De phthisi ex tartaro* järgnesid 1629. aastal Uppsalas kaks korralist disputatsiooni. Kõigepealt *Illustrium quaestionum medicarum tetras* (Väljapaistvate meditsiiniküsimuste nelik), mille üle väitles keegi sakslasest tudeng. Selles töös püüab J. Raicus taas ühendada Galenose humoraalfüsioloogiat Paracelsuse keemiliste vaatlustega (Lindroth 1943: 368–369). Ta on seal sunnitud mõnna, et Paracelsus nimetab õpetust kehamahladest “kõige hukatuslikumaks õpetuseks”, ent seda vaid nii kaua kui nelja kehavedelikku kirjeldatakse nendega seotud elementide omaduste kaudu. Juhul, kui neid defineerida keemiliselt, polevat ka Paracelsusel nende vastu midagi, vaid ta tunnustavat nende eksisteerimist inimkehades. See J. Raicuse seletus on osaliselt meelevaldne, osaliselt ebaõige, Paracelsuse tekstides tegelikult midagi sellist ei leia. Samas polnud J. Raicuse õpetajal D. Sennertil midagi selle vastu, et ühendada mõlemad seisukohad – galeenilise meditsiini humoraalteooria ja Paracelsuse keemiline meditsiin olid teama arvates suuremalt jaolt ühe ja sama mõtte kaks erinevat väljendust (Lindroth 1943: 370).

Samal aasta 20. juunil on peetud ka teine meditsiinidisputatsioon – *Dichas assertionum proposita pro disputatione secunda ordinaria* (Arvamuste lahknevus, mis on esitatud teiseks korraliseks disputatsiooniks), mille üle väitles Ericus Danielis Achrelius (1604–1670), kes sarnaselt Olavus Bååkiga oli sama aasta maikuus osalenud J. Raicuse rektoriameti auks ülistuse koostamisel (vt märkus 20).

Disputatsiooni I osa “De tribus terris sigillatis; Axungia Solis, Axungia Lunae, atque anima Solis” (Kolmest *terra sigillata* liigist: kullarasvast, hõbedarasvast ja kullahingest) räägib tolle aja farmakoloogias aktuaalsest teemast. *Terra sigillata* (kujunditega kaunistatud maa) all peeti antiigist saati silmas rammusat savist mulda, mil oli imeline ravijõud, eriti mõjus oli see vastumürgina. Sellest valmistati väikesi kooke või pastille, mis varustati pitsatiga. Antiikajal toodi seda kallihinnalist ravimit eeskätt Vahemere idaosa saartelt. Kõige kuulsam oli Lemnosa saarelt pärinev *terra sigillata* ja nii oli see ka J. Raicuse päevil. Suurt kõmu põhjustas 1580. aastate paiku selliste ravimuldade avastamine ka Saksamaal (Lindroth 1943: 371). J. Raicus selgitab oma uurimuses, et *terra sigillata* on kolm vormi, mida ta nimetab *axungia solis* (kullarasv), *axungia lunae* (hõbedarasv) ja *anima solis* (kullahing). Esimese puhul selgitab ta, et see on “sissepööratud kuld” ja sisaldab rikkalikult kullaväävli, *axungia lunae* on teise nimega üksisarve mineraal ja sisaldab elavhõbeda palsamit. Paracelsus on seda nimetanud ka püha Pauluse mullaks. Viimane nimetatud savi vorm, *anima solis*, on kõige õilsam ja lähedane tarkade kivile. J. Raicus selgitab ka nende saviliikide teket, kasutusala ja mõju. Raviomaduste poolest on need *terra sigillata* kolm vormi osaliselt sarnased, osalt nende mõju ka varieerub, igal liigil on talle ainuomased omadused. Nende saviliikide esinemise ja kasu-

tamise kohta on toodud näited vanast ja uuest testamendist ning Vergiliuse *Georgicast*, tsiteeritud on ka Euripidest, Senecat, J. C. Scaligeri,²⁶ Galenost, Paracelsust, A. Libaviust. *Terra sigillata* ainest on iseloomustatud kui Eedeni aia niisutavat auru.

Disputatsiooni II osa “De mercurio ferri, in quo solo est Podagrae topicum” (Raua elavhõbedast, mis on ainus kohalik ravivahend podagra puhul) täiendab valdkonda, mida J. Raicus käsitles varem oma traktaadis podagrast. Nimelt väidab J. Raicus, et rauavesi aitab kaasa liigeste sünoovia tugevdamisele ja ebapuhtuse vähendamisele (Raicus & Achrelius 1629). Sõna *synovia* oli uusmoodustis, millest hiljem sai üldtarvitatav termin. Paracelsus pidas selle all silmas limalaadset vedelikku, mida ta arvas leiduvat kõigis kehaliikmetes (Lindroth 1943: 373). Pärast Martinus Rulanduse *aqua antipodagrica* koostise äratoomist – selle baaskoostisaineks on rauavesi –, väidab J. Raicus, et selle ravi- mi koostisele tuleks lisada ka elavhõbedat. Just selline raua elavhõbe (*mercurius ferri*) olevat abiks igat liiki podagra ravimisel.

J. Raicuse Saksamaal ja Rootsis valminud tööd osutavad sellele, et ta tegeles üsna keeruliste meditsiiniprobleemidega, kirjutades töid halvatuses, katkust, podagrast ja tiisikusest ning nende traditsioonilisest ja moodsast, s.o keemial põhinevast ravist. Tsiteeritud autorite spekter on nendes töödes väga lai. Lisaks teaduslike tööde autoritele nii antiigist kui kaasajast on J. Raicuse töödes võrdlusi ka näiteks Vergiliuselt ning pühakirjast. Kui võrrelda Raicuse saksa areaalis ja Rootsis kirjutatud töid, võib öelda, et ta tegeles mõlemal pool teemadega, mis olid sealkandis parasjagu aktuaalsed. Saksamaal kirjutatud teos *Tractatus de podagra* on teiste töödega võrreldes kirjanduslikum, sellal kui muudes töödes on esiplaanil teadusteemad. Põhjuseks võib tuua asjaolu, et see traktaat ei ole seotud õppetööga ülikoolis ja autori lähenemine teemale on seetõttu ehk mõnevõrra vabam. J. Raicust võib meditsiini vallas nimetada eklektikuks nagu tema Wittenbergi õppejõudu Daniel Sennertitki, disputatsiooni *De phthisi ex tartaro* eessõnas väitis ta end olevat nii Galenose kui ka Paracelsuse pooldaja ning tema töödes esineb pidevalt galeenilise ja keemilise meditsiini kõrvutamist. Samas on ta originaalne mõtleja ega kopeeri teiste arstiteadlaste seisukohti.

Johannes Raicus Tartus

Johannes Raicuse osast Tartu gümnaasiumi rajamisel on eelnevas juba juttu olnud. Lisada võib veel, et gümnaasiumi rektorina omandas ta *ius caducumi* kohaselt kaks aedadega piirnevat maja (Brennsohn 1905: 324). Arvestades J. Raicuse väljapaistvust ja tunnustatust teadlasena ja tema eelnevaid töid,

töötas arstiteadus tulevases Tartu ülikoolis kõige huvitavamaid arenguid ja erinevaid töid.

Tegelikkuses pärineb J. Raicuse Tartu perioodist ainult üks töö – antud artikli põhitähelepanu all olev *Disputatio physico-medica votiva eiç iéπωα surgenti jam Dorpati novo collegio regio* (Loodusteaduslik-meditšiiniline votiivdisputatsioon pühenduseks Tartus juba kerkivale uuele kuninglikule kolleegiumile) on kaitstud 1631. aasta 26. märtsil (eelnev kuupäev 11. veebruar on tiitellehel maha tõmmatud). Disputatsioon on jagatud kaheks teemaks. Esimeses antakse 30 teesis ülevaade Tartu ümbruse pinnase ja vee keemilisest koostisest, paikkonna endeemilistest haigustest ja nende ravist. Disputatsiooni teise teema all käsitletakse 25 teesis mineraalvete kasutamist ravis.

J. Raicus alustab esimese teema “De Natura terrae & aquae circa Dorpatum” (Maa ja vee loomusest Tartu ümbruses) käsitlemist Hippokratese teose *Õhust, veest ja elupaikadest* tsiteerimisega: “Kui arst peaks suunduma võõrasse paika, tuleb tal uurida maa, vee ja õhu loomust, et ta edaspidi mõistaks selle paiga inimeste ja endeemiliste haiguste loomust” (Hippokrates 1984: 70/71). Seetõttu kutsutakse sellesama linna arsti ka füüsikuseks.

Uurides küsimust, milline on maa ja vee loomus Tartu ümbruses, ütleb autor, et teadaoleva proovi järgi on maa ja seda uhtvad veed Tartu ümber soolase savi loomusega, mis kannab raua vaimu. Sellele järgneb tõestus, mille juurde J. Raicus kommenteerib, et kuna galeenilised terminid on siiani arstimise kunstis tavalisemad, tõlgib ta hermeetilises (s.o Paracelsuse keemilises) meditsiinis kasutatavamad terminid galeenilistesse.

Edasi selgitab J. Raicus hermeetilisest meditsiinist lähtuvalt, et raua aines koos soola kõrbemisega osutab millelegi sapisele. Galeeniliste terminite kohaselt võib öelda, et see osutab sapise kehavedeliku väga kiire põletamise ja tuhastumise ainesele.

Et eeltoodu põhjal sisaldab maa Tartu ümbruses sapise kehavedeliku ainet, on see kergesti süttiv ja tuhastuv: seega koguneb inimkehadesse väga palju sedasorti sappi, nii siseelundite, eriti maksa parenhüümi kui ka veenidesse ja lihaste sünooviatesse.

Punaka savi loomuse tõttu kuhjub inimkehades porine verdtõkestav rabe punane räpatus, mida Galenos nimetab maavedelikuks, hermeetikud *tartarus bolariseks*.

J. Raicuse sõnul ilmneb sellest kohe, et sapi senine definitsioon on arstimiskunstis vägagi aegunud, kui sappi määratletakse kuuma ja kuiva kehavedelikuna, analoogilisena tulega. Õigem oleks tema arvates määratleda seda kui kehavedelikku, mis kannab endas pruune, soolarikkaid, kõrvetavaid, kuivatavaid, kibedaid, kuivi ja kuumi, süttivaid aineseid.

J. Raicuse arvates peavad endeemilised haigused Tartu kandis olema ägedad palavikud, soolashublimatsioonidest tekkivad katarrid, voolmed, eriti maovoolmed, kivid, koolera, siseelundite ja veenide ummistused, millest tulevad kahheksiad, astmaatilised torked, maksa ummistusest tulenevad silmade pindmised verevalumid ja maksapõletik, kollatõbi, skorbuut, sünooviate ummistused, millest tekivad omakorda odapistetaolised valud lihastes ning tõmbused, mis lõpevad vahel langetõvega, sügelised, mädanikud, haavandid, kreeka leepa ja muud sedasorti haigused.

Kõiki neid asju tundma õppinuna taipab arst ravimite liikide järgi väga hõlpsasti selle paiga endeemiliste haiguste loomust, põhjust ja ravi.

Selle vaatluse põhjal kerkib üles oluline küsimus – kas tuline tilgutatud vein (e viin), mida selles paigas üsna palju pruugitakse, võib paikkonna sellise ülesehituse puhul olla kasulik, eriti voolmete ja skorbuudi ennetamiseks.

Siinkohal eristab J. Raicus kolme erinevat viisi viina destilleerimisel, millest kahte kiiremat ta taunib, sest nende saadused kutsuvad inimorganismis esile sapi rohkust. Küll aga kiidab ta kolmandat destilleerimisviisi, mis toimub aeglasel tulel ja rohke veega.

Seejärel on juttu ka viina tarvitamisest koos erinevate taimedega, mõnel puhul on neist abi profülaktikas skorbuudi ning katku vastu.

Esimese teema lõpetuseks leiab J. Raicus, et antud teema käsitlusest piisab maa, vete ning ühtlasi õhu vaatluseks. Milline aga on õhu loomus ilmastikule vastavalt ja tähtede mõju sellele, seda arutatakse muul ajal.

Disputatsiooni *Disputatio physico-medica votiva...* teise teema pealkirjaks on “De acidula antimonii, adeoque de Natura omnium acidularum naturalium, atq; de aqua vernali betularum” (Antimoniveest, veel enam kõigi looduslike mineraalvete loomusest ja kevadisest kasemahlast). Teemakäsitluse algul on öeldud, et antimonivett kutsub rahvas loodud nimetusega *clysum* sõna *clysis* asemel, nii nagu muusikud on sõna *Basis* moonutanud *Bassumiks*. *Clysis* on kreekakeelne sõna, vastav ladinakeelne sõna on *lavamentum*, mis tähendab mineraalide uhtmist või kümblust. Lisatud on ka sõna *clysis* erinevad tähendused meditsiini vallas. Üks neljast tähendusest on antimonivesi. Selle *clysis* omadused on kahandamine, kalgendamine, valude ravimine ja äravõtmine. Need omadused omakorda vähendavad ummistavat ja paksu sappi, seevastu paksendavad voolavat ja peent sappi ning mahendavad sapi kuumust, puhastavad roiskunud kehavedelikke ja ka neist õhkuvaid mürgiseid aure ning ohjeldavad ja puhastavad higi kaudu pahaloomulist mäda. Peale selle vähendavad need omadused *tartarust* ja puhastavad seda uriini kaudu välja. Seetõttu kasutatakse antimonivett eelkõige palavike, mädanike, angiini, katarride, mao kõrvetuse ja isutuse puhul, skorbuudi ja katku ärahoidmisel ning koolera ja

düsenteeria puhul. Lisatud on ka muid juhtumeid, kus sellest *clysisest* võib abi olla.

J. Raicuse väitel on võimalik selle *clysis*e ehk antimonvee omaduste põhjal ära tunda kõigi looduslike mineraalvete tekkepõhjusi ja omadusi. Mineraalid, mille kaltsinatsioon tekitab mineraalvesi, on sool, väävel, vitriol, antimon, maarjas, kivisool, ammoniaagisool, millega sageli, eriti kui antimon on seotud, segunevad kaltsineeritud metallide aurud. Kaltsinatsioon maa all aga ei sünni mingisuguse maa-aluse tule tõttu, vaid soolade loomusest. Mineraalvete omadused varieeruvad vastavalt mineraalidele ja metallidele ning paikadele. Millised mineraalid või metallid mineraalvetes sisalduvad, selgitab J. Raicuse sõnul vete proov ja uurimine. Edasi ütleb autor, et mineraalvetega tuleks võrdsustada kevadine kaskede mahl. Argumendiks on tema arvates see, et sel ajal on kased ülimalt veerikkad, öö ja päeva ühepikkuse olles eritub maa keskpäigast maapinnale külluslikult sellist haput elavhõbedasoola ehk looduse niisket radikaali, millest kõik taas haljendama hakkab. Kasemahla võib seega nimetada taimseks mineraalveeks.

Sellega lõpetab J. Raicus oma disputatsiooni teise osa, järgneb veel kolm teesi, millele on lisatud positiivne või negatiivne vastus. Silma torkab Petrus Ramuse teadusliku meetodi esile tõstmine. Samal ajal toimusid Euroopas ägedad konfliktid Aristotelese ja P. Ramuse pooldajate vahel (vt Sellberg 1979: 115–122) ning viimatimainitud filosoofi tähtsuse rõhutamine on ilmselgelt kummardus J. Skyttele, kes oli tuline P. Ramuse pooldaja ning seda rõhutas ta ka kõnedes nii Tartu gümnaasiumi kui ülikooli avamisel, et loenguid tuleb pidada P. Ramuse loogikale toetudes (Sainio 1962: 252).²⁷ Töö *Disputatio physico-medica votiva...* esimeses osas võib märgata ka ramistlikku esituslaadi – nähtuste seletused on tihtilugu jagatud kaheks ning need jagunevad omakorda. Disputatsioon on võrdlusi toodud Hippokratese ja M. Rulanduse teostest.

Kirjeldatud töö, mis puudutas muuhulgas ka Tartu linna, jäi J. Raicuse viimaseks. Suurem osa allikaid väidab, et ta suri sama aasta (1631) lõpus (Recke & Napiersky 1831: 460; Brennsohn 1905: 325; Tering 1992: 432). Need andmed lähtuvad Henningus Witte *Diarium biographicum*ist (Gedani 1688). S. Lindrothi teatel ei vastavat need aga tõele – tema andmetel suri J. Raicus tegelikult 1632. aastal, tõenäoliselt hilissuvel. S. Lindrothi monograafias Paracelsuse ideede leviku kohta Rootsisis toob autor ära fakti, et 13. juunil aastal 1632 on J. Raicus saatnud A. Oxenstiernale kirja, kus ta nimetab iseennast “*in Academia Dorpatensi Regia Professor Ordinarius*” (Lindroth 1943: 329). Sellisel juhul oli J. Raicus tulevase akadeemiaga siiski seotud – ta oli gümnaasiumi akadeemiaks muutmise tunnistajaks, kuid ei elanud piduliku inauguratsiooniaktuseni.

1. septembril 1632. aastal pidi J. Raicus olema juba surnud, tema lesk Margarethe von Wolffen sai sellest ajast alates elatusraha (Lindroth 1943: 329).

J. Raicus maeti 1632. aasta oktoobris vahetult enne ülikooli inauguratsiooni (Recke & Napiersky 1861: 129). On ka väidetud, et J. Raicus oli elus veel 1633. aastal, s.o siis, kui ülikool juba toimis, kuid Johannes Raicuse nime mainimine sellest aastast on siiski seotud tema pojaga, kes kandis sama nime ja õppis Tartu ülikoolis (Orion 1999: 68).²⁸ Johannes Raicus seeniori surmaga seoses on trükivalgust näinud ka esimene Tartus avaldatud leinaluuletus (Viiding 2005a: 365–366).

Petrus Turdinus

Eelmises peatükis kirjeldatud tööga *Disputatio physico-medica votiva eis iepwα surgenti jam Dorpati novo collegio regio* seoses peaks rääkima veel ka isikust, kes antud dispuudi üle Tartu gümnaasiumis väitles. Selleks oli Petrus Turdinus, kes oli eelnevalt õppinud teoloogiat Uppsala ülikoolis ning jätkas samal alal õpinguid ka Tartus. *Academia Gustaviana* arstiteaduskonna ajalugu käsitlevates eestikeelsetes teostes on seni mitmel puhul olnud kirjas, et Johannes Raicus juhendas Petrus Turdinuse disputatsiooni, milles käsitleti Tartu ümbruse pinnast ja vett, looduslikke happeid ja rahvameditsiinis kasutusel olnud kase-mahla (Kalnin 1982: 230 ja UT 2007: 63). Antud käsitlus püüab vastata küsimusele, kas väitekirja *Disputatio physico-medica votiva...* autoriks võis tõesti olla hoopis teoloogiatudeng Petrus Turdinus ning selleks oleks kõigepealt vaja kirjeldada tema elukäiku ja muid töid Tartu ülikoolis.

Tartu ülikooli professorid olid kutsutud valdavalt Saksamaalt, kuid ülikoolile andsid näo Rootsist tulnud üliõpilased, kes kuninglike stipendiaatidena olid õppetöös hakkajad ja kellest enamik leidis töökoha Baltimail (Tering 2008: 300). Selliste tudengite hulka kuulub ka Petrus Johannis Turdinus (1609–1653), kes sündis 10.04.1609 Umeås Lääne-Botnias. Tema isa Hans (Johannes) Turdinus, kes oli Umeås (Lääne-Botnias) raehärra, suri 1611. aastal. Petrus Turdinuse kasuisa Bengt Michelssohn oli Soomes mõisavalitseja ning ema Gunnila Olai oli Umeå pastori M. Petrus Olai tütar. 12. detsembril 1627 immatrikuleeriti Petrus Turdinus Uppsala ülikooli, kus ta 1630. aastal väitles töö *Disputatio de aeterna salvandorum electione seu praedestinatione, eidemque opposita damnandorum reprobatione* (Disputatsioon päästetavate igavesest valikust või ettemääratusest ning sellele vastanduvast neetute hukkamõistust) üle. Samal aastal saabus Petrus Turdinus Tartusse (täpsemalt 16.11.1630), olles sealses gümnaasiumis esimene õppur (Klöker 2005: 740–741). Nii see asjaolu kui ka Uppsala taust võisid olla põhjuseks, miks valiti just tema *Disputatio physico-medica votiva...* üle väitlema.

Petrus Turdinus immatrikuleeriti *Academia Gustaviana* 25. aprillil 1632 ning selle õppeasutuse tudengiks jäi ta aastateks 1632–1638 (Klöker 2005: 741), väideldes selle aja jooksul korduvalt teoloogilistel teemadel. Magistrikraadi omandas ta 1633. aasta 8. oktoobril. Sellest ajast pärineb pühendusluuletuste kogum Petrus Turdinusele, kõrgeima kraadi saamise puhul filosoofias, kus teda on õnnitlenud *Academia Gustaviana* professorid ning sealsed õpingukaaslased ja sõbrad. Õnnitlejate hulgas on ka meditsiinidoktor Bernhard Below (1611–1692), kes oli Tartu teise meditsiiniprofessori Johann Belowi (1601–1668) vend ning kes mõnda aega Tartus viibis. Hiljem oli Bernhard Below Norrköpingis linnaarst, seejärel Skånes väliarst ning aastast 1648 kuninganna Kristiina ihuarst (Tering 1984: 155). Ilmselt lootis ta ka Tartus arstina tööd leida, paraku puuduvad andmed tema sellealasest tegevusest Liivimaal.

Aastail 1635–1637 oli Petrus Turdinus Tartu triviaalkooli konrektor, 1637–1639 sama kooli rektor. 25. veebruaril 1639 lahkus ta Tartust ning oli aastatel 1639–1641 Tallinna toomkooli rektor. Hiljemalt oktoobrist 1640 kuni 1650. aastani oli ta rootsi toompastor Tallinnas, hiljemalt jaanuarist 1641 kuni 1653. aastani oli ta Eestimaa konsistoriumi assessor ning aastail 1651–1653 Ida-Harjumaal praost. 19. oktoobril 1641 abiellus ta piiskop J. Jheringi tütre Elsa Jheringiga, abielust sündis kuus tütart ja poeg. On teada, et Petrus Turdinus osales aktiivselt uue maahaigla rajamisel. Ta suri 24. oktoobril 1653 (Klöker 2005: 161–162, 741).

Petrus Turdinuse Tartu perioodist on tema isikuga seotud mitmeid kirjutisi ja luuletusi. Lisaks käesoleva artikli põhitähelepanu all olevale tööle *Disputatio physico-medica votiva...* väitles P. Turdinus oma õpingute ajal Tartu ülikoolis veel mitmete teoloogiliste disputatsioonide üle.

Kõige tegusam väitekirjade juhendaja *Academia Gustaviana*s üldse oli teoloogiaprofessor Andreas Virginius, kes on juhendanud 135 väitekirja, seega 2/3 teoloogiadisputatsioonidest (Lepajõe 2006: 23). Andreas Virginiuse eesistumisel disputeeris P. Turdinus *Disputatio II. De personali duarum in Christo naturarum unione* (Disputatsioon kahe loomuse isikulisest ühtsusest Kristuses) üle aastal 1632. Disputatsioon on pühendatud eelkõige Jacob Skyttele ja sellele on lisatud kaks pühendusluuletust, millest ühe autoriks on Georg Mancelius, kelle eesistumisel väitles P. Turdinus 1633. aasta, 20. mail töö *Disputatio de duabus in Christo naturis, divina et humana earumque unione personali* (Disputatsioon Kristuse kahest loomusest, jumalikust ja inimlikust ning nende isikulisest ühtsusest) ja 9. augustil väitekirja *Disputatio De ecclesia Dei et antichristi* (Disputatsioon Jumala ja antikristuse kogudusest) üle. Mainitud tööd kuuluvad viieteistkümne disputatsiooni hulka, mis peeti Georgius Manceliuse eesistumisel “Teoloogilise kõnekunstikooli” (*Palaestra theologica*) raames. Kogumik on pühendatud Andreas Virginiusele. Teiste tudengite hulgas on esin-

datud ka Viiburist pärit Henricus Boismannus, kes disputeeris Tartus juba gümnaasiumi tegutsemise päevil.

1634. aasta 9. augustil on P. Turdinus olnud juba ise väitekirja eesistujaks ning Rootsi päritoluga (samuti Uppsala ülikoolis õppinud) respondent Martin Gilläus on disputeerinud töö *Disputatio philosophica de definitione physicae* (Filosoofiline disputatsioon füüsika definitsioonist) üle. Sama tudeng on kahel korral Andreas Virginiuse juhendamisel disputeerinud teoloogilistel teemadel (aastatel 1634 ja 1635).

Disputatio philosophica de definitione physicae koosneb 18 teesist, selles on toetunud põhiliselt Aristotelesele ning tema varauusaegsetele toetajatele ja kommentaatoritele (Zabarella, Antonius Ruvius). Füüsikat defineeritakse kui teadust looduslikust aineksest, kuivõrd see on looduslik. Tsiteeritud on ka Herakleitos,²⁹ Pythagorast,³⁰ Sokratest, Ptolemaiost,³¹ aga ka keskaegseid õpetlasi Aquino Thomast³² ja Albertus Magnust.³³

1635. aastal on P. Turdinuse disputatsioon *De personali duarum in Christo naturarum unione* uuesti avaldatud kogumikus *Manipulus disputationum theologicarum in Regia Academia Dorpatensi, quae est in Livonia, congestus et publice discussus ab Andrea Virgino...* (Kimp teoloogilisi disputatsioone Tartu Kuninglikus Akadeemias, mis asub Liivimal, Andreas Virginiuse koostatud ja avalikult arutletud...). Järgmise aasta 16. septembril on P. Turdinus Andreas Virginiuse eesiistumisel väidelnud oma kõige mahukama töö üle *Diss. Posterior de Sacrae Scripturae quidditate, auctoritate, necessitate, integritate, perspicuitate, sensus proprietate, interpretationis et iudicii potestate et utilitate* (Lõpudissertatsioon pühakirja olemusest, autoriteedist, vajalikkusest, täiuslikkusest, selgusest, mõtte omapärasest, tõlgenduse ja hindamise võimalusest ja kasulikkusest).

P. Turdinus on oma Tartu perioodil kirjutanud ka pühendusluuletusi teistele väitlejatele ning olnud ise luuletuste adressaadiks. Neist värssidest leiab vähesel määral loodusteaduslikke teemasid (vt Goetshenius-Nicolaus Olai dissertatsioonile lisatud P. Turdinuse luuletust), kuid nendega seotud isikud ise loomustavad pigem Petrus Turdinuse sõpruskonda kui tema teadmisi loodusteaduste ning meditsiini vallas. Nii on P. Turdinus kirjutanud gratulatsioon näiteks loodusteaduste professori Petrus Schomeruse juhendatud töödele (1634) ning loodusteadlasele Benedictus Baaziusele magistrikraadi saamise puhul (1633). Smålandist pärit B. Baazius oli ühtlasi esimene tudeng, kes Tartu ülikooli immatrikuleeriti (Runeby 1962: 201). Ilmselt on Petrus Turdinuse valik oma pühendusluuletuste adressaatide osas seotud eelkõige antud isikute Uppsala ülikooli taustaga.

Väitekirja *Disputatio physico-medica votiva...* autorlus

Eelnevast nähtus, et suurem osa Petrus Turdinuse teistest töödest on teoloogilise suunitlusega ning *Disputatio physico-medica votiva ...* on nende taustal üsnagi erandlik. Mingil määral Petrus Turdinusel tõenäoliselt huvi loodusteaduste vastu oli, seda tõendab tema eesistumisel kaitstud töö füüsika definitioonist. Võib-olla said need huvid alguse just disputatsioonist *Disputatio physico-medica votiva...*

17. sajandil ülikoolides kaitstud disputatsioonide autorluse üle on vaieldud rohkesti (Lindroth 1976: 78). Selleaegsete tööde kohta on väidetud, et autor võis olla kas eesistuja-professor või väitleja ise, kuid need võisid valmida ka mõlema koostöös (Jung & Kaegbein 1979: 22). S. Lindrothi käsitluses Uppsala ülikooli kohta on disputatsioonide puhul öeldud, et ehkki juhtumeid tuleks vaagida eraldi, oli 17. sajandil autoriks üldjuhul väitleja.

Rootsiaegse Tartu ülikooli disputatsioonide kohta on seevastu öeldud, et juhul kui väitleja ise oli töö autoriks, oli tiitellehel või selle pöördel märgitud sõnadega *auctor et respondens* või muul viisil (Jaanson 2000: 43). Sellist märget töö *Disputatio physico-medica votiva...* juures ei ole. Töö algul on Johannes Raicuse pühendus Gustav Adolfile, mis näib kinnitavat J. Raicuse autorlust. Samuti on töös endas märgata sarnasusi J. Raicuse varasemate töödega, seda nii teemade kui sõnavara osas. Seevastu Petrus Turdinuse muude töödega selliseid sarnasusi antud tööst ei leia. Oma artiklis J. Raicuse Uppsalas valminud olulisima töö kohta väidab L.-G. Wiman kindlalt, et väitekirja *De phthisi ex tartaro* autoriks on nimetatud arstiteadlane, mitte töö üle väidelnud tudeng (Wiman 1996: 1445). Ka *Disputatio physico-medica votiva...* puhul ei tohiks J. Raicuse autorluses olla kahtlust, sest lisaks eelnevatele argumentidele nõuab antud töö põhjalikke teadmisi meditsiini ja loodusteaduste vallast. Ehkki Petrus Turdinusel teatud määral loodusteaduste ja meditsiini vastu huvi võis olla, ei peegelda tema ülejäänud tööd siiski niivõrd põhjalikke teadmisi nimetatud valdkondades, kui eeldaks sellise töö kirjutamine. *Disputatio physico-medica votiva...* erineb P. Turdinuse ülejäänud töödest tugevasti ning iseloomustab väitlejat pigem kui aktiivset tudengit mitte kui asjatundjat vastavas valdkonnas. Seega võib eelneva põhjal väita, et *Disputatio physico-medica votiva...* autor on Johannes Raicus, mitte Petrus Turdinus.

Disputatio physico-medica votiva...* ja Tartu linna käsitlevad kirjutised *Academia Gustavianast

J. Raicuse teost *Disputatio physico-medica votiva...* võiks kuuluda ühte ritta nende teostega 17. sajandi Tartu ülikoolist, mis käsitlevad Tartu linna. Neid töid on käsitletud ka eraldi artiklis (vt Viiding 2005b) seoses linnade ülistustega. Linnaülistusi harrastati kõigis akadeemiates, see oli uusladina kirjanduse meelisteemasid (Viiding 2005b: 119). *Academia Gustaviana* tuntuim Tartu-temaline teos on ehk Johannes Claudii Risinghi sulest pärinev “Kõne Tartu linnast” aastast 1637. Mõningaid paralleele leiab ka selle oratsiooni ja *Disputatio physico-medica votiva...* vahel. Nii J. Raicuse kui ka J. Risinghi puhul on tegemist välismaalastega, kes on viibinud Tartus lühikest aega ning kelle puhul ei saa eeldada, et nad kohalikke olusid väga hästi tunneksid.

Nii nagu J. Raicus ütleb, et arst peab võõraste paika suundudes tundma õppima selle koha loomust, väidab ka J. Risingh, et oma elupaika mitte tunda on häbiväärne ja autu. Samas kui J. Risingh räägib linna kuulsusrikkast ajaloo- ning ka geograafilisest paiknemisest, jutustab J. Raicus linna olevikust, kohapealsetest hetkeoludest – võiks öelda, et mikrokosmose tasandil, ning teeb seda realistlikult. Tegemist ei ole ilustava teosega, mis on keskendunud Tartu linnale, vaid käsitluse keskmes on reaalsed tervist mõjutavad küsimused. Tartu olude käsitlemine annab J. Raicusele ühtlasi võimaluse täiendada oma seniseid seisukohti arstiteaduse vallas.

J. Risingh väidab oma kõnes, et Tartus on õhk tervislik, nagu vähestes muudes kohtades, ning maapind andide poolest väga viljakas (Risingh 1996: 28–29). Tervislike allikate tõttu on linn veega piisavalt varustatud (Risingh 1996: 30–31).

J. Raicuse teosest saame teada, et Tartu kandis sisaldab pinnas sapise kehavedeliku ainet, mis koguneb inimorganismi ning põhjustab siinkandis erinevaid haigusi. Samuti tõstatatakse küsimuse viinajoomise (mida Tartus palju ette tuleb) kasulikkusest haiguste profülaktikas. Öhu loomuse ilmastikule vastavalt ning astraalsed mõjud sellele lubas J. Raicus vaatluse alla võtta edaspidi.

J. Raicuse teos *Disputatio physico-medica votiva...* on ilmselt ainus Tartus kirjutatud teos, mis on Gustav II Adolfile pühendatud kuninga eluajal, samas kui pärast kuninga surma ülistati teda rohkelt kui Tartu heategijat. Seda on teinud ka J. Risingh, lõpetades oma kõne Gustav Adolfit kiites (Risingh 1996: 34–37).

Meditsiinipograafiade žanr ja endeemiliste haiguste käsitlemine said populaarseteks 19. sajandi keiserliku Tartu ülikooli väitekirjade puhul, sellest

ajast on põhjalikumaid töid näiteks Tartu, Tallinna ja Riia kohta (vt Grünfeld 1893). J. Raicust võib pidada selliste diskussioonide alustajaks siinmail ning tänu temale on olemas ka realistlik käsitlus 17. sajandi Tartust tollase teadlase nägemuses, mis on kahtlemata huvitav lugemine tänapäevalgi.

***Disputatio physico-medica votiva...* muude J. Raicuse tööde taustal**

Disputatio physico-medica votiva... jäi J. Raicuse töödest viimaseks. J. Raicus kirjutab igal pool teemadel, mis olid parasjagu aktuaalsed, tema Tartu töö kohta võib ehk väita, et see on kirjutatud kiirustades ning on seetõttu mõnevõrra pealiskaudne. Nimetatud disputatsioon on üks J. Raicuse lühemaid töid ning tsitaatide poolest kõige tagasihoidlikum – üksnes selle disputatsiooni põhjal ei saaks teha järeldusi J. Raicuse isiksuse kohta.

Teemade ja sõnavara osas võib töös *Disputatio physico-medica votiva...* näha kattuvust J. Raicuse eelmiste töödega, kõige enam näeb sarnasusi ehk tema Uppsalas kirjutatud töödega. Nii on ta näiteks disputatsiooni *De phthisi ex tartaro* 17. teesis öelnud, et arstid on füüsikud, inimene aga käitub maa peal nagu taim. Samasuguse väitega algab ka *Disputatio physico-medica votiva...* – kuna arst peaks J. Raicuse sõnul võõrasse kohta suundudes uurima pinnase ja vee koostist, kutsutakse arsti füüsikuseks. J. Raicuse loomingust nähtub, et üks tema lemmikteoseid on Hippokratese *Õhust, veest ja elupaikadest*, ning ka *Disputatio physico-medica votiva...* kajastab seda. Paracelsuse järgija M. Rulandus on samuti varem tema töödes tsiteerimist leidnud.

J. Raicuse ladina keelele on aeg-ajalt iseloomulik tulevikuvormide kasutamine oleviku asemel, mida lisaks vaatluse all olevale tööle võib näha ka töös *Tractatus de podagra medico-kimikus*. J. Raicus tavatses oma teksti põimida kreekakeelseid sõnu. Samas kirjanduslikke ega piibliteemalisi viiteid tööst *Disputatio physico-medica votiva...* ei leia. Väitekirja *Disputatio physico-medica votiva...* võib pidada keeleliselt üsna raskestimõistetavaks, tekstis on palju ladina keelele mitteomaseid sõnu (nt *acidula*), vahel ka harjumatu kirjapildiga sõnu. Sarnaselt eelmise, Uppsalas kaitstud tööga, võib siin kohata Paracelsuse juurutatud sõnu *synovia* (*xynovia*), *reloliacea*, *tartarus*. J. Raicuse keelekasutusele on aeg-ajalt iseloomulik mõnevõrra moonutatud ladina keel, seda võib näha *Tractatus de podagra medico-kimikus* pealkirjastki. Ka väitekirjale *Disputatio physico-medica votiva...* on iseloomulikud sõnakujud, mis hälbivad klassikalisest ladina keelest.

Läbiv teema J. Raicuse töödes on galeenilise ja keemilise meditsiini kõrvutamine ning ka töös *Disputatio physico-medica votiva...* selgitatakse, et galeenilised terminid on meditsiinis levinumad ning seepärast peab autor vajalikuks tõlkida hermeetilises meditsiinis kasutatavad terminid galeenilistesse terminitesse. Kui seni on J. Raicust nimetatud Paracelsuse õpetuse pooldajaks (Kalnin 1982: 230; Lindroth 1989: 388), siis tema teoste põhjal nähtub, et talle olid siiski võrdselt tähtsad nii traditsioonid kui ka uuendused ning oleks vale määratleda teda ainult kui paratselsisti.

Disputatio physico-medica votiva... puhul on varem mainitud ka Eesti rahvameditsiini kajastamist (vt nt Sõukand & Raal 2004: 1748). Antud seisukoht lähtub Viktor Kalnini artiklist "Arstiteadus" 1982. aastal ilmunud teoses *Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798*. Vastavast artiklist paistab aga selgelt välja, et selle autor pole ise J. Raicuse Tartus kirjutatud tööd lugenudki – artiklis on disputatsiooni kohta tehtud järeldus vaid selle pealkirja põhjal. Disputatsiooni lehekülgede arvu ja trükkimiskoha äratoomisel viitab autor M. A. Sainio bibliograafia (Sainio 1978: 42). Arvestades asjaolu, et V. Kalnin ei ole tööga *Disputatio physico-medica votiva...* tutvunud, pole tema artikli põhjal võimalik anda J. Raicuse Tartus valminud tööle ka hinnangut ei rahvameditsiini puudutavates ega muudes küsimustes. Töös *Disputatio physico-medica votiva...* on tõestatud, et kasemahl on mineraalvesi, mainimata sellega seoses ühtegi paika. Arvestades asjaolu, et esimene teade J. Raicuse Eesti alale jõudmisest pärineb 20. maist 1630 ning et töö *Disputatio physico-medica votiva...* trükiti hiljemalt 1631. aasta veebruari algul (algne kaitsmiskuupäev pidi olema 11. veebruar), ei saa kuidagi eeldada, et J. Raicus siinmail kasemahlaga kokku puutus. Seega pole alust väitmaks, et ta oleks uurinud Eesti rahvameditsiini. Küll aga võib väita, et ta tundis huvi mineraalvete vastu, mida kajastavad ka tema teised tööd. J. Raicus räägib oma disputatsioonis erinevate mineraalveevannide mõjust tervisele, osaliselt käib jutt nende haiguste ravist, millest disputatsiooni eelmises osas oli juttu. Mineraalide ja nende mõju ümbritsevale on J. Raicus käsitlenud ka varasemates töödes. V. Kalnin on oma 17. sajandi Tartu ülikooli arstiteadust puudutavas artiklis nimetanud balneoloogia pioneeriks Baltikumis *Academia Gustavo-Carolina* meditsiiniprofessorit Lars Micrandert, kuid tegelikult leiab ka J. Raicuse tööst *Disputatio physico-medica votiva...* mõndagi, mida võiks seostada balneoloogiaga. J. Raicuse Saksamaal kirjutatud töödes on ravivannide osatähtsus haiguste vastu võitlemisel veelgi tähtsamal kohal.

Lõpetuseks võib öelda, et J. Raicuse Tartus kirjutatud tööst oleks ilma tema teisi töid tundmata üsna raske aru saada, seda nii sõnavara kui teemade osas. Ehkki *Disputatio physico-medica votiva...* esitab huvitavaid andmeid Tartu lin-

na kohta, ei ole seda tööd varem Eestis analüüsitud. Põhjuseks võib olla J. Raicuse üsnagi raskestimõistetav keelekasutus.

***Disputatio physico-medica votiva... Academia Gustaviana* arsti- ja loodusteaduslike tööde taustal**

Academia Gustaviana meditsiinitöid on seni käsitletud mitmes uurimuses (vt nt Normann 1926; Magilnitski 1967; Sandblad 1976; Kalnin 1982; Rein 2008). Loodusteaduslike tööde kohta võib teoses *Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798* leida erinevatele teemadele pühendatud artikleid (vt TÜA I 1982: 217–227, 239–242). Täiendusi ja tulevikusuundi selle valdkonna käsitlemisel vt Leppik 2009: 32–36.

Üldiseloostuses võib *Academia Gustaviana* meditsiiniliste ja loodusteaduslike tööde puhul rõhutada Aristoteelse mõju. Lisaks antud filosoofi ning tema toetajate tsiteerimisele on disputatsioonide ülesehitusel järgitud Aristoteelse neljaliikmelist kausaalsuste süsteemi: aines (*materia*), vorm (*forma*), põhjus (*causa*) ja eesmärk (*finis*).

J. Raicuse tööde puhul võib sellist ülesehitust märgata tema Uppsalas kaitsitud töö *Dichas assertionum...* puhul. Samas tsiteeritud on tema töödes Aristotelest üsna vähe. Töö *Disputatio physico-medica votiva...* puhul minnakse kohe *in medias res* ning pärast Hippokratese kirjakohta äratoomist püstitatakse küsimus, milline on maa ja vee loomus Tartu ümbruses.

Veel võib ära märkida *Academia Gustaviana* töödes esinevaid mõistete seletusi. 17. sajandi teadlaste silmis oli positiivne uurimisobjekti tähistava sõna päritolu lahti seletamine, sest see selgitab asja tõelist või varjatumat olemust. Mõte lähtub I Moosese raamatust (2.20), kus Aadam pani kõigile liikidele nime. Ajendatud on selline käsitlus ka Sevilla Isidoruse teosest *Etymologiae* (Kallinen 1995: 55). Selline lähenemine iseloomustab ka töö *Disputatio physico-medica votiva...* teist osa, kus sarnaselt *Academia Gustaviana* vastava valdkonna töödele on defineeritud sõna *clysis*.

Samas erineb J. Raicuse töö *Academia Gustaviana* töödest kindlasti selle poolest, et üldjuhul ei olnud sealsete meditsiiniliste ja loodusteaduslike tööde koostamise eesmärgiks mitte teadus, vaid retoorika. Paracelsus ja tema koolkond on *Academia Gustaviana* arstiteaduslikes töödes küll tunnustavat äramärkimist leidnud, kuid tema vaadete edasiarendamisega tegeldud ei ole. Tartu meditsiinitöodes on Tartu linna mainitud veel Friedrich Heini kõnes meditsiini kohta (Hein 1637), kus on kiidetud Tartu meditsiinilusi. Ent selle käsitluse võiks liigitada pigem linnaülistuste kui realistliku käsitluse valdkonda.

Academia Gustaviana meditsiinilised ja loodusteaduslikud tööd räägivad mingist nähtusest üldiselt. Kui meditsiinalased tööd räägivad meditsiinist, inimesest ja düsenteeriast (vt Hein 1637; Wirdig-Andreas Arvidi 1648; Wallander 1640; Wirdig-Ostenius 1651), siis loodusteaduslike tööde teemade näiteks võib tuua sellised, mis räägivad neljast elemendist (õhust, veest, maast ja tulest), metallidest, segust, taimedest, maailmast, paigast, loodusest, ilmastikust, taevast ja taevanähtustest, temperamentidest ning ka inimesest (vt nt Oldenburg-Lannerus 1633; Oldenburg-Prytz 1633; Aritander-Petrus Anundi 1634; Goetschenius-Nicolaus Olai 1635; Langius 1637; Ludenius-Stregnensis 1638; Schomerus-Faxelius 1638; Ludenius-Lyra 1640; Faxelius-Ruberus 1641; Stregnensis-Megalinus 1642; Stregnensis-Platinus 1642; Stregnensis-Megalinus 1643; Stregnensis-Udenius 1643; Stregnensis-Andreas Arvidi 1644; Stregnensis-Columbus 1645; Stregnensis-Ruberus 1645; Stregnensis-Udbringius 1645; Stregnensis-Byringius 1646; Stregnensis-Holstenius 1646; Stregnensis-Andreas Arvidi 1647; Stregnensis-Bergius 1647; Crellius-Kühn 1648; Stregnensis-Luth 1652; Lidenius-Petrus Laurentii 1654). Konkreetseid geograafilisi paiku nendes tööde keskmes ei ole, ka see eristab J. Raicuse Tartu kohta kirjutatud tööd *Academia Gustaviana* loodusteaduslikest ja arstiteaduslikest disputatsioonidest. Lisaks iseloomustab *Academia Gustaviana* teadustöid range toetumine autoriteetidele, olgu selleks siis pühakiri, antiikautorid või mõni omaaegne populaarne autor. Ent J. Raicus arendab nii oma töös *Disputatio physico-medica votiva...* kui ka oma varasemates uurimustes teiste autorite teooriaid edasi.

Lisaks Aristotelese mõjule võib *Academia Gustaviana* loodusteaduslikes ja meditsiinilistes töödes sageli märgata toetumist Daniel Sennerti teostele, kes järelikult oli siinses ülikoolis autoriteet ja populaarne autor. Ent see ei pruugi olla J. Raicuse mõju. J. Raicuse tööd *Disputatio physico-medica votiva...* hiljem Tartus tsiteerimisel kasutatud ei ole, seega vajus see pigem unustuse hõlma. Märkimisväärne on, et ka mõlemad *Academia Gustaviana* meditsiini-professorid, Johannes Belovius ja Sebastian Wirdig, olid õppinud J. Raicuse õpingutepaigas Wittenbergis. Võimalik, et nemadki kuulusid väljapaistva Saksamaa ühe kuulsama arstiteadlase D. Sennerti loenguid (Tering 1997: 387). Ehk selgitab see ka asjaolu, miks D. Sennertit Tartus rohkelt tsiteeriti.

Kokkuvõte

1630. aastatel tekkisid eeldused Rootsi Läänemere provintside haritlaskonna kiireks kujunemiseks. Rootsi mõjukate tegelaste Johan Skytte, Axel Oxenstierna jt kontaktid saksa ja madalmaade haritlastega võimaldasid kutsuda

Tartusse õppejõududeks sobiva kvalifikatsiooniga isikuid (Tering 2002: 32–33). Böömimaalase Johannes Raicuse sattumist Uppsalasse ja edasi Tartusse mõjutasid otseselt nii A. Oxenstierna kui ka J. Skytte. J. Raicus suri küll enne *Academia Gustaviana* avamist, kuid võib öelda, et tema osatähtsus Tartu gümnaasiumi asutamisel ja selle muutmisel ülikooliks on siiski märgatav. J. Raicuse kui Tartu gümnaasiumi rektori eesistumisel kaitstud *Loodusteaduslik-meditšiiniline pühendusdisputatsioon juba kerkivale Tartu uuele kuninglikule kollegiumile* oli ainus väitekiri, mis kaitsti Tartu gümnaasiumis enne seda, kui Gustav II Adolf kirjutas alla Tartu ülikooli asutamisürikule, võib-olla on antud teadustöö oma ala väljapaistva esindaja sulest seda otsust ka mõjutanud. *Disputatio physico-medica votiva...* autor on kindlalt arstiteadlane Johannes Raicus, mitte töö üle väidelnud teoloogiaüliõpilane Petrus Turdinus. Selle tõenduseks on märkimisväärsed sarnasused antud töö ja J. Raicuse varasema loomingu vahel, samas kui P. Turdinuse muude disputatsioonidega antud tööst sarnasusi ei leia. *Disputatio physico-medica votiva...* esitab Tartu kohta realistlikke fakte 17. sajandi teadlase nägemuses ja arusaamades, samas kui *Academia Gustaviana* aegsed Tartut käsitlevad teosed ülistavad linna. Varasemates käsitlustes on väidetud, et *Disputatio physico-medica votiva...* käsitleb muuhulgas Eesti rahvameditsiini, kuid siinkohal on paraku tegemist olnud valeinterpretatsiooniga. Vaatluse all olnud disputatsioon erineb *Academia Gustaviana* aegsetest arstiteaduslikest ja loodusteaduslikest töödest, eelkõige Aristoteelse-keskse lähenemise puudumise poolest ning ka seetõttu, et siin käsitletakse konkreetseid kohalikke olusid, mida *Academia Gustaviana* vastava valdkonna töödes ei leia. Võib öelda, et J. Raicuse käsitlusele sarnaselt *Academia Gustaviana*'s teadusteemadele lähenetud ei ole. Tulevikuprojektina võiks välja pakuda Johannes Raicuse teose *Disputatio physico-medica votiva eiç épωα surgenti jam Dorpati novo collegio regio eestikeelse tõlke* avaldamise.

Kommentaariid

- ¹ Toetuse ja nõuannete eest, samuti abi eest kirjanduse hankimisel, on autor siiralt tänulik dr Arvo Teringule. Antud artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusfondi grant nr 8341.
- ² Manceliuse-Boismannuse töö *Disputatio theologica de Sacrosancta scriptura in novo collegio regio Dorpati proposita* disputeerib pühakirja üle, defineerides seda kui Jumala sõna. Autor toob ära kanoonilised ja apokrüüfilised raamatud nii vana kui ka uue testamendi puhul. Ta märgib ära, et usu alus on pühakiri, mitte kirik. Töös rõhutatakse ka keelteoskuse tähtsust. Disputatsioon on palju toetunud Leonhartus Hutteruse (Leonhard Hutteri) (1563–1616) kompendiumile ning ka kirikuisadele. Rõhutatakse luteri usu põhimõtteid.

- ³ Arstiteaduse isaks peetav teadusliku meditsiini rajaja Hippokrates (u 460–370 eKr) oli pärit Kosi saarelt, talle omistatakse 58 meditsiinalasest kirjutisest koosnevat kogumikku *Corpus Hippocraticum*, mis sisaldab mitme arstiteaduskoolkonna õpetuse paremikki. Paraku ei saa neist kirjutistest ühtki täie kindlusega Hippokratesele omistada.
- ⁴ Kreeka päritolu Galenos (129–199 pKr) oli tuntuim Vanas-Roomas tegutsenud arst. Ta oli Rooma keisrikoja ihuarst, oma teostes võttis ta kokku kõik senised meditsiiniteadmised ja kommenteeris kõiki Hippokratese teoseid. Tema õpetusel oli suur mõju renessansiajani.
- ⁵ Tartaros oli kreeka mütoloogias raudmüüri ja tulejõega ümbritsetud karistuspaik sügaval maa sees, mis oli maapinnast sama kaugel kui taevas. See oli ühtlasi vangla, kus Zeus hoidis kurjategijaid ja jumalateotajaid. *Tartaruse* teooria haiguste puhul tähendas seda, et haigust põhjustas selliste ainete ladestumine organismis, mida keha harilikult vältis. Ladinakeelne sõna *tartarus* tähendab viinakivi ning sõnalise ja loomuselise sarnasuse tõttu arvati, et sellega saab ravida Tartarose haigusi. Viinakivi (kremortartar, kaaliumvesiniktartraat) on värvuseta kristalne aine, mis tekib viinamarjaveinide valmimise ja laagerdamise kõrvalsaadusena.
- ⁶ Oreibasios Pergamonist (4. saj pKr) tegutses Konstantinoopolis, ta oli keiser Julianus Apostata sõber ja ihuarst. Keisri ülesandel kogus ta tähtsamate antiikaja arstide õpetused meditsiinilisse koguteosesse.
- ⁷ Alexandros Tralleisest (u 525–605), kreeka arst, elas põhiliselt Roomas. Kirjutas 12 raamatust koosneva teose *Praktiline raviõpetus*, milles käsitles sisehaiguste põhjusi, tunnuseid, kulgu ja ravi, võttes kokku varasemate ravikoolkondade õpetused. Samuti on ta teose *Silmaravi* autor. Alexandros Tralleisest eitas aadrilaskmist, raviki soovitas ta dieeti ning ka ime- ja nõiarohtusid.
- ⁸ Aetios Amidast (Mesopotaamias) oli 6. sajandil Bütsantsi keisri ihuarst. Koostas arstiteadusliku koguteose, mille 16 raamatus on põhiliselt väljavõtted varasemate autorite (peamiselt Galenose) kirjutistest. Teos sisaldab ka ebausujate ja maagiaga seoses olevaid tõekspidamisi.
- ⁹ Julius Caesar Scaliger (1484–1558) oli populaarne Itaalia õpetlane ja arst, kes tegutses peamiselt Prantsusmaal. Oli Aristotelese õpetuse kaitsja.
- ¹⁰ Aretaios Kapadookiast (u 50 pKr), kreeka arst, pneumaatik. Aretaios matkis Hippokratesest – kasutades joonia murret ja jäljendades tema stiili. Ägedatest ja kroonilistest haigustest kirjeldas ta näiteks diabeeti, difteeriat ja kopsutuberkuloosi.
- ¹¹ Aulus Cornelius Celsus kirjutas keiser Tiberiuse valitsusajal (14–37 pKr) entsüklopeedia *Kunstid*, milles oli ka kaheksa raamatut meditsiini kohta. See tugines kreeka allikaile.
- ¹² Avicenna (u 980–1037) oli tadžiki filosoof, arst ja poeet, entsüklopeedilise haarde ja kaugeleulatanud mõjuga teadlane, rohkem kui 300 kirjutise autor. Tema *Arstiteaduse kaanon* oli sajandeid Idamaades ja Euroopas tuntumaid meditsiinikäsiraamatuid.
- ¹³ Jean Fernel (1497–1558) oli prantsuse astronoom, matemaatik ja arst. Teda peetakse Prantsusmaa väljapaistvaimaks arstiks renessansiajal ning oma sajandi üheks suuremaks arstiks. J. Fernel juurutas mõiste *füsioloogia*, et kirjeldada keha funktsioonide uurimist.
- ¹⁴ Rhazes (865–925) oli pärsia arst, kes esimesena kirjeldas autentselt rõugeid ja leetreid. Muuhulgas pärineb Rhazeseselt esimene säilinud retsept martsipani val-

mistamiseks, mille puhul Rhazes ülistab selle soodsat mõju aju talitlusele ja mahule.

- ¹⁵ Hermes Trismegistos oli Egiptuse kuu- ja tarkusejumala Thothi teisend hilisantiikajal. Hermeselt usuti pärinevat hellenismi ja hilisantiikaja usulisi ja filosoofilisi teoseid. Peale mõne kopti ja ladinakeelse teose on säilinud kreekakeelne *Corpus hermeticum*. See koosneb 17 või 18 teosest, millest olulisim on *Poimandres* (2.–3. sajand). Hermost peeti suureks võluriks, kes oma imepitsatiga võivat sulgeda nt anumaid ligipääsmatult.
- ¹⁶ Petrus Severinus e Peder Soerensen (1540–1602) oli Taani arst ja üks mõjukmaid Paracelsuse järgijaid.
- ¹⁷ Martinus Rulandus e Martin Ruland (1532–1602) oli Saksamaa arst ja alkeemik, Paracelsuse järgija.
- ¹⁸ Neander, Gustav 1924 *Ur lungсотens och lungсотsbehandlingens äldre historia. Studier och dokument*, Stockholm: Norstedts förlag, lk 151–197.
- ¹⁹ *Carmen panegyricum in honorem rectoratus excelentissimi & clarissimi viri dn. Johannis Raici Schlaccowaldo-Bohemi u. med. licent. et in regia ad salam Sueonum Academiae medicinae institutionum professoris ordinarij regij sceptrum praeominatae academiae solenni ritu et pompa in templo cathedrali suscipientis 14. maij anno 1629. A quibusdam academiae alumnis et novi rectoris discipulis observantiae & gratitudinis ergo scriptum*. Ubsaliae, typis Eschilli Matthiae, anno 1629, 8 lk. Oma panuse on sellesse teosesse andnud Eric Emporagrius (1606–1674), Olaus Bååk, Ericus Achrelius (1604–1670), Petrus Schomerus (1607–1660), Andreas Palmcron (1609–1658) ja Ericus Schrod.
- ²⁰ Theophrastos (372–288 eKr) kreeka filosoof, antiikaja universaalseid õpetlasi. Theophrastos oli Aristotelse õpilane ning tegeles filosoofia, retoorika, poeetika, looduslugu, muusika, kultuuri- ja usundilooga.
- ²¹ Plinius Vanem (23/24–79) koostas kompilatiivse entsüklopeedia *Looduslugu*, millesse koondas kõik tolleaegsed teadmised loodusest, kirjeldades lisaks ka isiklikke elamusi ja vaatlusi.
- ²² Pietro Andrea Mattioli (Matthiolus) (1501–1577) oli Itaalia arst ja loodusteadlane, mitme valitseja ihuarst. Tegeldes botaanikaga kirjeldas ta sadat uut taime. P. Mattioli oli esimene, kes kirjeldas allergiat kasside vastu.
- ²³ Andreas Libavius e Andreas Libau (1555–1616) oli Saksamaa arst ja keemik. 1588. aastast promoveerus ta Baselis meditsiinidoktoriks ja sai samal aastal Jenas ajaloo- ja poeetikaprofessoriks, juhendades samal ajal meditsiinilaseid disputatsioonide. 1597. aastal kirjutas ta esimese süstemaatilise keemiaõpiku, mis sisaldas juhiseid mitmete tugevate hapete valmistamiseks.
- ²⁴ Tycho Brahe (1546–1601) oli Taani astronoom, astroloog ja alkeemik.
- ²⁵ Thomas Erastus (1524–1583) oli Šveitsi teoloog, kes avaldas töid ka meditsiini, astroloogia ja alkeemia alalt, Paracelsuse vastane.
- ²⁶ Julius Caesar Scaligeri käsiraamat traditsioonilisest füüsikast (*Exoticarum exercitationum liber*, 1557) oli üks loetumaid raamatuid Uppsalas varase suurvõimu ajal (Lindroth 1989: 144).
- ²⁷ J. Skytte tundis suurt sümpaatiat Petrus Ramuse (1515–1572) filosoofia vastu. Rootsi oli üks viimaseid riike Euroopas, kus eelkõige J. Skytte eestvõttel P. Ramuse õpetust püüti tõsta peaaegu ametliku filosoofia staatusesse (Ruutsoo & Luik 1982: 182–183). P. Ramus rõhutas ka hariduse praktilisi eesmärgi, õpiti mitte õppimise

enda pärast. P. Ramuse ideed saabusid Balti mere regiooni koos luterlike üliõpilastega, kes olid õppinud Põhja-Saksamal ramistlikes õppeasutustes. Gustav II Adolffi õpetaja Johann Skytte üritas Rootsi ülikoole reformida ramistlikus suunas, kuid tema püüded ramistlike õppekavade juurutamisel Uppsalas ja Tartus olid pigem edutud (Krēsliņš 1994: 113). Ramistlik meetod tähendas üleskirjutuste tegemist ja eluvaldkonna analüüsimist kindla süsteemi järgi. Mis tahes objekti loogiliseks analüüsimiseks võidi see jagada üliväikesteks allosakesteks ja neid osakesi kombineerides luua omakorda uusi teadmisi (Viiding 2006: 16–17). P. Ramuse väide, et tema loogika on võti kõigi teadmiste juurde, viis ta ka meditsiini juurde. Tema eesmärgid Galenose käsitlemisel olid aga mõnevõrra piiratud (Ong 1979: 33).

- ²⁸ Jo(h)annes Raicus juunior sündis umbes 1606. aastal Stolpis (Pommeris). Elbingi gümnaasiumi immatrikuleeriti ta 14.09.1626, Uppsala ülikooli 19.05.1629 ja Tartu Akadeemiasse 25.05.1632 (Tering 1984: 139).
- ²⁹ Herakleitos Efesosest (u 544 – u 483 eKr) oli kreeka filosoof. Maailma iseloomulikuks omaduseks pidas Herakleitos pidevat liikumist, asjade voolamist ja vaheldumist. Muutumise kehtastuseks oli tema meelest tuli.
- ³⁰ Pythagoras (u 580–500 eKr) oli Samoselt pärit kreeka filosoof, oma koolkonna kaudu on ta avaldanud järelepõlvedele püsivat ja mitmekülgset mõju.
- ³¹ Klaudios Ptolemaios (u 83 – u 161) oli antiigi tähtsaim astronoom, ühtlasi astroloog, matemaatik ja geograaf, tegutses Aleksandrias.
- ³² Aquino Thomas (1225–1274) oli keskaja teoloog ja filosoof, dominiiklane. Kujundas ristiusule sobiva filosoofiasüsteemi, lähtudes Aristotelese õpetusest ja selle arendustest, mis olid pärit araabia kultuurist.
- ³³ Albertus Magnus (u 1193–1280), saksa õpetlane, Aquino Thomase õpetaja. Tema uurimustega saavutas kristlik aristotelism keskajal kõrgpunkti.

Allikad

Aritander, Nicolaus (Nicolaus Laurentii) & Petrus Anundi 1634. *De aëre*. Dorpati: J. Pistorius.

Crellius, Joachimus & Kühn, Thomas 1648. *Disputatio physica de temperamentis*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius.

Faxelius, M. Martinus & Ruberus, Carolus 1641. *Disp. philosophica de mixtione*. Dorpati Livonorum: Lit. acad.

Goetschenius, Petrus & Nicolaus Olai Calmariensis 1635. *Dissertatio philosophica et solennis de mundo in genere*. Dorpati Livonorum: Typis exscripsit Jacobus Pistorius.

Hein, Friedrich 1637. *Oratio de medicina*. Dorpati Livonorum: Lit. Acad.

Hettenbachius, Ernestus & Klobius Michael & Raicus, Joannes 1615. *Theses Medicae de Paralysi*. Vvittembergae: Typographeo Johannis Richteri.

Langius, Petrus 1637. *Oratio de aquis*. Dorpati Livonorum: Lit. acad.

Lidenius, Petrus & Petrus Laurentii Arbogensis 1654. *Disputatio philosophica de terra*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius.

Ludenius, Laurentius & Stregnensis, Johannes Erici 1638. *Disputatio physica de homine*. Dorpati Livonorum: Typis. Acad.

Ludenius, Laurentius & Lyra, Abel 1640. *Disputatio physica de terra*. Dorpati Livonorum: Lit. Acad.

Mancelius Georgius & Boismannus, Henricus 1631. *Disputatio theologica de Sacrosancta scriptura in novo collegio regio Dorpati proposita*. Upsaliae: imprimebat Eschillus Mathiae.

Mancelius, Georgius 1633. *Palaestra theologica Privatis XV. Exercitiis olim instituta, Nunc vero in Regia Academia Dorpatensi aperta*. Dorpati Livonorum: Excudebat Jacobus Pistorius.

Oldenburg, Henricus & Lannerus, Jonas 1633. *Disputatio physica anniversaria de natura ignis*. Dorpati Livonorum: J. Pistorius.

Oldenburg, Henricus & Prytz, Nicolaus 1633. *Disputatio physica de terra*. Dorpati Livonorum: J. Pistorius.

Raicus, Johannes 1621. *Tractatus de podagra medico-kimikus*. Francofurti, in officina Danielis & Davidis Aubriorum & Clementis Schleichij.

Raicus, Johannes & Bååk, Olavus Johannis 1628. *De phthisi ex tartaro*. Upsaliae: Excudebat Eschillus Matthiae.

Raicus, Johannes & Achrelius, Ericus Danielis 1629. *De tribus terris sigillatis; Axungia Solis, Axungia Lunae, atque anima Solis. II De Mercurio ferri, in quo solo est Podagrae topicum*. Upsaliae: Excudebat Eschillus Matthiae.

Raicus, Johannes & Turdinus, Petrus 1631. *Disputatio physico-medica votiva εις iepωα surgenti jam Dorpati novo collegio regio*. Rigae Livonum: G. Schröder.

Schomerus, Petrus & Faxelius, Martinus 1638. *Disputatio physica de natura elementorum in genere*. Dorpati: Typ. Acad.

Sennert, Daniel & Raicus, Johannes 1608. *Quaestiones medicae Controversae Quinque, pro Disputatione Nona Propositae*. Witebergae: Typis Martini Henckelij.

Stregnensis, Johannes Erici & Megalinus, Andreas 1642. *Disputatio physica de mundo*. Dorpati Livonorum: Lit. Acad.

Stregnensis, Johannes Erici & Platinus, Haquinus 1642. *Disputatio physica de coelo*. Dorpati Livonorum: Lit. Acad.

Stregnensis, Johannes Erici & Megalinus, Andreas 1643. *Disputatio physica de natura*. Dorpati Livonorum: Typ. acad.

Stregnensis, Johannes Erici & Udenius, Petrus 1643. *Disputatio physica de loco*. Dorpati Livonorum: Typ. acad.

Stregnensis, Johannes Erici & Andreas Arvidi Stregnensis 1644. *Discursus Astrologicus de causis mutationis aeris et tempestatum generalibus et specialibus ubi simul adduntur quaedam exempla ad certos dies trium subsequentium mensium aestivalium currentis hujus an. 1644 ex quibus causae istae confirmantur et de aeris mutatione ad illos dies naturaliter praedicere possumus*. Dorpati: Lit. acad.

Stregnensis, Johannes Eriki & Andreas Arvidi Stregnensis 1644. *Theses de diebus canicularibus*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius.

Stregnensis, Johannes Eriki & Columbus, Jacobus 1645. *Disputatio physica de mundo*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius.

Stregnensis, Johannes Eriki & Ruberus, Carolus 1645. *Disputatio physica de temperamento*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius.

Stregnensis, Johannes Eriki & Udbringius, Andreas 1645. *Disputatio physica de natura elementorum*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius.

Stregnensis, Johannes Eriki & Byringius, Petrus 1646. *Disputatio physica de mixtione*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius.

Stregnensis, Johannes Eriki & Holstenius, Ericus 1646. *Disputatio physica de metallis*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius.

Stregnensis, Johannes Eriki & Andreas Arvidi Stregnensis 1647. *Disputatio physica de plantis*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius.

Stregnensis, Johannes Eriki & Bergius, Olaus 1647. *Disputatio philosophica de elemento aeris specialiter considerato*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius, Acad. Typogr.

Stregnensis, Johannes Eriki & Luth, Johannes 1652. *Disputationum physicarum decima tertia de elemento aeris*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius.

Turdinus, Petrus & Gelaesus, Martinus 1634. *Disputatio philosophica de definitione physicae*. Dorpati Livonorum: Excudebat Jacobus Pistorius.

Virginus, Andreas & Turdinus, Petrus 1632. *Disputatio II. De personali duarum in Christo naturarum unione*. Dorpati Livonorum: Excudebat Jacobus Pistorius.

Virginus, Andreas & Turdinus, Petrus 1634. *Dissertatio posterior de Sacrae Scripturae Quidditate, Autoritate, Necessitate, Integritate, Perspicuitate, Sensus proprietate, Interpretationis et Iudicij Utilitate et Potestate*. Dorpati Livonorum: Lit. Acad.

Wallander, Sigvardius Olai 1640. *Oratio de homine*. Dorpati Livonorum: Lit. Acad.

Wirdig, Sebastian & Andreas Arvidi Stregnensis 1648. *Disputatio medica de natura et constitutione medicinae*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius.

Wirdig, Sebastian & Oestenius, Olaus 1651. *Disputatio medica de dysenteria*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius.

Kirjandus

Andresen, Lembit 1997. *Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu I. Eellugu ja algus kuni Põhjasõjani*. Tallinn: Avita.

Blumfeldt, Evald 1959. *Academia Gustaviana*. Sihte ja saavutusi. *Tulimuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri* 4, X aastakäik, lk 250–254.

Brennsohn, Isidorus 1905. *Die Aerzte Livlands von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*. Ein biographisches Lexikon. Mitau: J. F. Steffenhagen.

Broberg, Gunnar (toim) 2008. *Til at studera läkedom. Tio studier i svensk medicinhistoria*. Lund: Sekel Bokförlag.

Debus, Allen G. 1977. *The chemical philosophy. Paracelsian Science and Medicine in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. New York: Science History Publications: a division of Neale Watson Academic Publications.

Eckart, Wolfgang U. 2005. Sennert, Daniel. *Enzyklopädie Medizingeschichte*. Herausgegeben von Werner E. Gerabek, Bernhard D. Haage, Gundolf Keil, Wolfgang Wegner. Berlin: Walter de Gruyter.

EKA 1989 = Eisen, Ferdinand & Laul, Endel (toim). *Eesti kooli ajalugu: neljas köite kaugemast minevikust tänapäevani. 1. köide 13. sajandist 1860. aastateni*. Tallinn: Valgus.

Garrison, Fielding Hudson 1960. *An Introduction to the History of Medicine*. Philadelphia & London: W. B. Saunders Company.

Grell, Ole Peter 1998. *Paracelsus: the man and his reputation, his ideas and their transformation*. Leiden; Boston; Köln: Brill.

Grünfeld, Abraham 1893. *Verzeichniss der von der medicinischen Facultät zu Dorpat seit ihrer Gründung veröffentlichten Schriften. Historische Studien aus dem Pharmakologischen Institute der Kaiserlichen Universität Dorpat*. Herausgegeben von Dr. Rudolf Kobert. Halle: Verlag von Tausch & Grosse.

Hartmann, Franz 1973. *The Prophecies of Paracelsus. The Life and Teachings of Paracelsus*. Blauvelt, New York: Rudolf Steiner Publications.

Helander, Hans 1994. Swedish Neo-Latin Literature 1650–1720. A Survey of the Most Important Authors and Some Typical Features of Their Language. Acts of the Helsinki Colloquium 16–21 August, 1992. Merisalo, Outi & Sarasti-Wilenius, Raija (toim). *Mare Balticum – Mare nostrum. Latin in the countries of the Baltic Sea (1500–1800)*. Annales Academiae Scientiarum Fennicae B: 274. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, lk 38–52.

Helk, Vello 2003. *Jesuiidid Tartus 1583–1625. Vastureformatsiooni eelpost Põhja-Euroopas*. Tartu: Ilmamaa.

Hippokrates 1984 = *Hippocrates I*. With an English translation by W. H. S. Jones, The Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, London: William Heinemann LTD, lk 70–137.

- Inno, Karl 1972. Tartu ja Harvardi ülikoolid ning gümnaasiumid 17. sajandil. *Tulimuld*. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri 4 (XXIII aastakäik), lk 171–182.
- Jaanson, Ene-Lille 2000. *Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710. Ajalugu ja trükiste bibliograafia. Druckerei der Universität Dorpat 1632–1710. Geschichte und Bibliographie der Druckschriften*. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu.
- Jung, Rudolf & Kaegbein, Paul 1979. *Dissertationen in Wissenschaft und Bibliotheken*. München & New York & London & Paris: Saur.
- Kallinen, Maija 1995. *Change and Stability. Natural Philosophy at the Academy of Turku (1640–1713)*. Studia Historica 51. Helsinki: Finnish Historical Society.
- Kalnin, Viktor 1982. Arstiteadus. IX ptk. Arstiteadus ja loodusteadused. *Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798*. Tallinn: Valgus, lk 228–239.
- Klöker, Martin 2005. *Literarisches Leben in Reval in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts (1600–1657). Institutionen der Glehrsamkeit und Dichten bei Gelegenheit. Teil 1. Darstellung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Krēsliņš, Jānis 1994. The Dissemination of the Latin Book in the Baltic Sea Region During the Sixteenth and the Seventeenth Century. Acts of the Helsinki Colloquium 16–21 August, 1992. Merisalo, Outi & Sarasti-Wilenius, Raija (toim). *Mare Balticum – Mare nostrum. Latin in the countries of the Baltic Sea (1500–1800)*. Annales Academiae Scientiarum Fennicae B: 274. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, lk 110–122.
- Lepajõe, Marju 2006. Teoloogias *Academia Gustaviana*'s. Altnurme, Riho (koost). *Eesti teoloogilise mõtte ajaloost. Sissejuhatavaid märkusi ja apokrüüfe*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 17–25.
- Leppik, Lea 2009. Mida me teame Rootsi-aegse Tartu ülikooli teadusest praegu rohkem kui 25 aastat tagasi? *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXXVII*, lk 20–38.
- Liljedahl, Ragnar 1933. *Svensk förvaltning i Livland 1617–1634. Akademisk avhandling*. Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri AB.
- Lindroth, Sten 1943. *Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt*. Lychnos-Bibliotek 7. Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri AB.
- Lindroth, Sten 1976. *A History of Uppsala University 1477–1977*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Lindroth, Sten 1989. *Svensk lärdomshistoria: Stormaktstiden*. Stockholm: Typografi Karl-Erik Forsberg.
- Ludwig, Walther 2009. Humanistlikud akadeemiad sõpruskonna ja institutsiooni vahelvormina. *Akadeemia* 5 (21. aastakäik), lk 906–925.
- Löther, Rolf 1967. *Medizin in der Entscheidung. Eine Einführung in philosophische Probleme der Medizinischen Wissenschaft*. Berlin: VEB deutscher Verlag der Wissenschaften.
- Magilnitski 1967 = Магилницкий, С. Г. 1967. Медики университетов в Тарту и Пярну в XVII–XVIII вв (1632–1710). *Из истории медицины* 7. Рига, lk 179–188.

Merisalo, Outi 1994. The Use of Latin in School and Administration in Finland from the Sixteenth to the End of the Eighteenth Century. Acts of the Helsinki Colloquium 16–21 August, 1992. Merisalo, Outi & Sarasti-Wilenius, Raija (toim). *Mare Balticum – Mare nostrum. Latin in the countries of the Baltic Sea (1500–1800)*. Annales Academiae Scientiarum Fennicae B: 274. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, lk 53–59.

Metsapa, Hans 1931. Paracelsus ja jatrokeemia. *Pharmacia* 2 & 3 (märts) & 4 (aprill, XI aastakäik) lk 89–94, 136–140, 163–168.

Mikkeli, Heikki 1999. *Hygiene in the Early Modern Medical Tradition*. Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Humaniora 305. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

Normann, Herbert 1926. Märkusi rootsiaegsest Tartu ülikooli arstiteaduskonnast. *Eesti Arst* 7, lk 241–247.

Ong, Walter J. 1979. *Ramus. Method, and the Decay of Dialogue. From the Art of Discourse to the Art of Reason*. New York: Octagon Books. A Division of Farrar, Straus and Giroux.

Orion, Jana 1999. *Leinaluuletused Gustav II Adolphi surma puhul Academia Gustaviana liikmetelt (1633)*. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Paracelsus 1958. *Selected Writings, edited with an Introduction by Jolande Jacoby. Translated by Norbert Guterman*. Rollingen series XXVIII. New York: Pantheon books.

Paracelsus 1982 (1928). *Sämtliche Werke, nach der 10Bändigen huserschen Gesamtausgabe (1589–1591) zum erstenmal in neuzeitliches Deutsch übersetzt. Mit Einleitung, Biographie, Literaturangaben und erklärenden Anmerkungen versehen von Dr. Bernhard Aschner* 2. Jena: Verlag von Gustav Fischer.

Paracelsus 1998. Paragranum. Alkeemia, meditsiini kolmas alus. [Kolmas traktaat, alkeemiast] Hein, Kalle (tlk). *Akadeemia* 1 (10. aastakäik), lk 64–87.

Petti, Urmas 1998. Philipp Melanchton, humanist ja reformaator. *Akadeemia* 1 (10. aastakäik), lk 89–110.

Piirimäe, Helmut 1982. Gümnaasiumist ülikoolini. II ptk. Ajalooline tagapõhi ja ülikooli asutamine. *Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798*. Tallinn: Valgus, lk 37–42.

Recke, Johann Friedrich von & Napiersky, Karl Eduard 1831. *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland* 3. Mitau: J. F. Steffenhagen u. Sohn.

Recke, Johann Friedrich von & Napiersky, Karl Eduard 1861. *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. Nachträge und Fortsetzungen unter Mitwirkung von Dr. C. E. Napiersky bearbeitet von Dr. Theodor Beise*, 2. Mitau: J. F. Steffenhagen u. Sohn.

Rein, Kaarina 2008. Andreas Arvidi disputatsioon „De natura et constitutione medicinae” arstiteadusliku mõtte arengu peegeldajana 17. sajandi Tartu ülikoolis. *Mäetagused* 39, lk 7–28.

Risingh, Johannes Claudii 1996. *Kõne Tartu linnast. Oratio de civitate Dorpatensi 1637*. Tõlkinud Marju Lepajõe. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Rothschuh, Karl Ed. 1978. *Konzepte der Medizin in Vergangenheit und Gegenwart*. Stuttgart: Hippokrates Verlag.

Runeby, Nils 1962. *Monarchia mixta. Maktfördelningsdebatt i Sverige under den tidigare stormaktstiden*. Uppsala: Appelbergs Boktryckeri.

Ruutsoo, Rein & Luik, Tõnu 1982. Filosoofia. VII ptk. Humanitaarteadused. *Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798*. Tallinn: Valgus, lk 181–189.

Sainio, Matti A. 1962. Ramismen vid universitetet i Dorpat. *Historica I. Studia Historica Jyväskyläensia I*, lk 250–274.

Sainio, Matti A. 1978. *Dissertationen und Orationen der Universität Dorpat 1632–1656*. Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Årgång LVIII, kd 141. Stockholm: Ljunbergs Boktryckeri AB.

Sandblad, Henrik 1976. *Om Dorpats universitet under dess äldsta skede 1632–1656*. Särtryck ur *Lychnos*, lk 211–235.

Schott, Heinz & Zinguer, Ilana 1998. *Paracelsus und seine internationale Rezeption in der frühen Neuzeit*. Leiden; Boston; Köln: Brill.

Sellberg, Erland 1979. *Filosofin och nyttan I. Petrus Ramus och ramismen*. Gothenburg Studies in the History of Science and Ideas I. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

Sõukand, Renata & Raal, Ain 2004. Ravimtaimed Eesti rahvameditsiinis. Ajalooline taust, etnofarmakoloogiliste andmete kogumine ja analüüs. *Akadeemia* 8, lk 1734–1762.

Teriing, Arvo 1982. Tartu Ülikooli osa Eesti- ja Liivimaa haritlaskonna kujunemises XVII sajandil ja XVIII sajandi algul. *Keel ja Kirjandus* 9, lk 488–495 & 10, lk 537–543 & 11, lk 588–596.

Teriing, Arvo 1984. *Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710*. Publicationes Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuensis V. Tallinn: Valgus.

Teriing, Arvo 1992. Uppsala ülikool ja Baltimaad XVII sajandil ja XVIII sajandi algul. *Keel ja Kirjandus* 7, lk 430–437.

Teriing, Arvo 1997. Höhere Bildung der akademischen Lehrkräfte in den baltischen Provinzen Schwedens. Europa in der Frühen Neuzeit. *Festschrift für Günter Mühlhpfordt* 3, Aufbruch zur Moderne. Herausgegeben von Erich Donnert. Köln; Wien: Böhlau Verlag Weimar.

Teriing, Arvo 2002. Vaatenurki Eesti- ja Liivimaa haritlaskonna kujunemisest 17. sajandil. *Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16.–17. sajandil*. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised. Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae 8 (15). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 27–79.

Teriing, Arvo 2008. *Eesti-, liivi- ja kuramaalased Euroopa ülikoolides 1561–1798*. Tartu: Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv.

TÜA I 1982 = Piirimäe, Helmut (koost). *Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798*. Tallinn: Valgus.

Ulčinaitė, Eugenija 2003. Classical Education and Specific Features of Lithuanian Literature in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Merisalo, Outi & Sarasti-Wilenius, Raija (toim). *Erudition and Eloquence. The Use of Latin in the Counties of the Baltic Sea (1500–1800)*. Acts of a Colloquium held in Tartu, 23–26 August, 1999. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Humaniora* 325. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, lk 208–217.

UT 2007 = *Universitas Tartuensis 1632–2007*. Tartu: TÜ kirjastus.

Vasar, Juhan 1932. *Tartu ülikooli ajaloo allikaid, I. Academia Gustaviana. a) Ürikuid ja dokumente*. Tartu.

Viiding, Kristi 2005a. Õnnelik olgu su samm... *Keel ja Kirjandus* 5, lk 359–378.

Viiding, Kristi 2005b. Dorpatum (Tartu) – Urbs ad Embeccam. *Antiquitas Viva. Studia Classica*, lk 119–128.

Viiding, Kristi 2006. Arukast reisimisest. Kolm reisimetoodilist traktaati 17. sajandi Eesti kirjanduses. Küng, Enn (koost). *Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil II. Eesti Ajalooarhiivi toimetised. Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae* 12 (19), lk 7–49.

Wiman, Lars-Gösta 1996. Om den tartariska ftisen: Den första mediciniska avhandlingen i Sverige 1628 av Johannes Raicus. *Läkartidningen* 93 (nr 15), lk 1445–1446.

Witte, Henning 1688. *Diarium Biographicum*. Gedani: Sumptibus Martini Hallervordii, Bibliopolae Regiomontani.

Wollgast, Siegfried 1988. *Philosophie in Deutschland zwischen Reformation und Aufklärung 1550–1650*. Berlin: Akademie-Verlag.

Summary

Medical Topography Concerning Tartu Dating from 1631

Kaarina Rein

Key words: ideas of Paracelsus in Tartu, life and activities of Johannes Raicus, the first scientific work concerning Tartu in the field of medicine and natural philosophy, the Swedish Gymnasium of Tartu

The present article deals mainly with the works of Johannes Raicus, the scientist in the field of medicine from the 17th century, focusing on his treatise *Disputatio physico-medica votiva εις iepoa surgenti jam Dorpati novo collegio region*, debated at the Gymnasium of Tartu by Petrus Turdinus, the future student of theology at the University of Tartu.

When comparing this disputation with the rest of the works by both Johannes Raicus and Petrus Turdinus – physician and theologian respectively – it becomes clear

that the author of the given treatise is indeed Johannes Raicus. *Disputatio physico-medica votiva ...* reveals an original approach to the subject matter, i.e. the city of Tartu, being clearly distinct from the medical works written in *Academia Gustaviana*, the Swedish University of Tartu, especially in the respect of developing the ideas of Paracelsus and his followers. Thus it can be concluded that *Disputatio physico-medica votiva ...* by Johannes Raicus is a peculiar phenomenon amongst the 17th century scientific works in Tartu.